

KLEIO

VIJFDE JAARGANG
NUMMER 6

1964

VERENIGING VAN GESCHIEDENISLERAREN
IN NEDERLAND (V.G.N.)

BESTUUR:

DRS. N. J. MAARSEN, voorzitter; *H. Ravesteijnplein 89, Rijswijk, tel. 070-98 54 02*

H. E. DE WOLFF, 1e secretaris; *Het Zicht 109, Den Haag, tel. 070-66 65 06*

DRS. F. NAUTA, 2e secretaris; *Mispelstraat 35, Den Haag, tel. 070-68 15 82*

DRS. D. DE BOER, penningmeester; *Pieter Lastmankade 34^{III}, Amsterdam-Z.,
tel. 020-72 17 13*

*postrekening 6269 van de Twentsche Bank, Minervaplein 25, A'dam-Z.,
t.n.v. D. de Boer, onder vermelding van: contributie VGN*

ZR. DRS. A. J. M. ALKEMADE, Rotterdam

DRS. P. P. J. VAN CASPEL, Drachten

DR. F. DROST, Arnhem

MR. DR. M. B. VAN DER HOEVEN, Amersfoort

DR. B. A. VERMASEREN, belast met de buitenlandse betrekkingen;
Willem III laan 36, Breda

CONTRIBUTIE: *f 12.50 per kalenderjaar, het abonnement op 'Kleio' inbegrepen;
het blad verschijnt 6 x per jaar*

LEDENADMINISTRATIE:

*De ledenadministratie berust bij DRS. F. NAUTA, Mispelstraat 35, Den Haag, tel.
070-68 15 82. Aangiften en afschrijvingen aan dit adres (zo mogelijk ook aan Drs.
D. de Boer). Bij aangifte wordt dringend verzocht mee te delen: naam, voorletters,
eventueel titel, bevoegdheid, huisadres, telefoon- en netnr., adres van school van hoofdbe-
trekking*

COMMISSIES:

ORGANISATIECOMMISSIE VOOR GESCHIEDENISDIDAKTIEK

Leden: DR. P. F. M. FONTEINE / P. KLIJNSMA / A. C. BOONSTRA

Secretaresse: MEJ. DRS. E. M. FREITAG, *Meander 571, Amstelveen*

COMMISSIE POSTACADEMIALE VORMING

Leden: DRS. H. J. NANNEN / DRS. G. VAN ROON / MEJ. DRS. F. H. ABAS

Secretaresse: MEJ. DRS. J. G. BERFELO, *Ottoburgstraat 43, Rijswijk, tel. 070-11 82 29*

KLEIO

Orgaan van de Vereniging van Geschiedenisleraren in Nederland (V.G.N.)

Redactie: Leden: DR. P. A. M. GEURTS / DRS. H. J. NANNEN / DR. D. J. ROORDA /
G. WIJLING

Secretaris: DRS. A. C. H. J. VANNOORT, *Oranjelaan 101, Lisse, tel. 02530-4527*

Secretaris Raad van Beheer Kleio-Didactica: G. WIJLING, *Oranjeplein 8, Haarlem,
tel. 02500-13405*

*Abonnement voor leden gratis; voor niet-leden f 9.— per kalenderjaar, opgave aan
DRS. F. NAUTA, Mispelstraat 35, Den Haag, tel. 070-68 15 82*

Administratie: VAN GOOR ZONEN, *postbus 290, Den Haag* of DRS. F. NAUTA
Mispelstraat 35, Den Haag, tel. 070-68 15 82

KLEIO

Tijdschrift van de Vereniging van Geschiedenisleraren in Nederland
(V.G.N.)

VIJFDE JAARGANG | NUMMER 6 | DECEMBER 1964

MEDEDELINGEN BESTUUR EN COMMISSIES

KLEIO - DIDACTICA

Het bestuur van de V.G.N. geeft - in overleg met de uitgever en de redactie van Kleio - uit de brochure-reeks Kleio-Didactica.

De eerste in deze serie verschenen brochure is getiteld:

De thematische methode in het geschiedenisonderwijs
door Dr. P.A.G. Geurts

Verkrijgbaar door storting op gironummer 4.000 van de
Algemene Bank Nederland N.V. te Haarlem, t.g.v. G. Wijling,
secretaris Raad van Beheer Kleio-Didactica.

Leden van de V.G.N. f. 1,50 - Niet-leden f. 2,00

Conferentie van geschiedenisleraren over: de plaats van de Vaderlandse Geschiedenis in ons geschiedenisonderwijs
„De Pietersberg” Oosterbeek, 25 en 26 september 1964

De voorzitter der V.G.N. de heer N. Maarsen, die de conferentie opende met woorden van welkom aan de congresgangers - speciaal aan inspecteur Brants - en van dank aan de Organisatiecommissie voor Geschiedenisdidaktiek en de Commissie Vaderlandse Geschiedenis, sprak de verwachting uit, dat er in KLEIO-verband uitvoerig aandacht zou geschonken worden aan het conferentiethema. Daaraan wordt inderdaad gewerkt. Daarom dient dit verslag beknopt te zijn.

Collega Fontaine, die de conferentie stijlvol en ook resoluut leidde, confronteerde ons met gedachten uit À la recherche du temps perdu van Marcel Proust, hij weidde uit over het doel der conferentie en gaf technische aan-

wijzingen.

Details betreffende de groepsdiscussies kunnen pas onthuld worden wanneer de verslagen der rapporteurs zijn geanalyseerd.

Bij de opening der plenaire discussie kreeg collega Reinsma het woord om te verklaren, dat de betrekkingen tussen de Organisatiecommissie Geschiedenis en het C.P.S. hersteld zijn. Voor wie de achtergronden der onenigheid een mysterie waren, bleef ook de verzoening in nevelen gehuld.

Rond voorzitter Fontaine vormden de collega's Roorda, Verhoeven, Vermaseren en Wijne een forum. Zij zagen zich aanstonds gesteld tegenover de moeilijkheden ten aanzien van drie termen uit het eerste discussiepunt: „bewust aankweken vaderlandsliefde”. De debatten mochten ongetwijfeld geanimeerd worden genoemd. Hier bevond men zich dan ook op het terrein der principen. De verdere punten waren volgens de woordvoerders ter vergadering meer een kwestie van methode en didaktiek. Gaat men uit van het geheel (Algemene geschiedenis) om vervolgens tot de delen (Vaderlandse geschiedenis) te komen, of volgt men de omgekeerde weg? Men was het er wel over eens, dat er integratie diende te zijn. Gezien de divergerende meningen over de principiële kwestie, kon men het niet eens zijn over de mate.

Het was te verwachten dat men ook op de punten betreffende het eindexamen geschiedenis ende aansluiting tussen l.o. en v.w.o. in geschiedenisonderwijs, verschillende opvattingen hoorde verkondigen.

Al kwam de vergadering niet tot resoluties of richtlijnen, daarmee waren de discussies nog niet onvruchtbaar. Ze boden de voorzitter aanleiding zijn gehoor aan te sporen, voort te gaan met studeren en experimenteren.

De redactie van KLEIO heeft de toezegging gekregen van de volledige tekst van Geyl's rede, die uitstekend aansloot bij de gevoerde discussies. Als ze straks wordt gepubliceerd (De Commissie Vaderlandse Geschiedenis beraadt zich over de wijze van publicatie), zal blijken, dat Geyl zich verschillende malen afzette tegen het opstel van collega Roorda: Hoe werd de vaderlandse geschiedenis bij het v.h.m.o. tot een probleem? Geyl pleitte voor het behoud van vaderlandse geschiedenis als een (betrekkelijk) zelfstandig onderdeel van ons vak. Zijn oordeel plaatste hij in het kader van zijn opvattingen ten aanzien van de éénheid van Europa.

Geurts

BENITO MUSSOLINI. PORTRET CONTRA ZELFPORTRET

F.G. van der Poll

Met een proefschrift onder deze titel is op 29 september collega van der Poll uit Middelburg aan de Universiteit van Amsterdam gepromoveerd tot doctor in de letteren. Een gebeurtenis een felicitatie waard. Het proefschrift, dat

308 bladzijden telt en van enkele bijlagen is voorzien, is uitgegeven met steun van Z.W.O. Door een studiebeurs is een verblijf in Italië mogelijk gemaakt. Promotor was Prof. Dr. J. Presser.

Dat dr. v.d. Poll zich vooral interesseert voor de totalitaire stromingen is bekend. Enkele jaren geleden heeft hij op een didaktiekconferentie in Oosterbeek een aantal door hem op school gebruikte teksten over het nationaal-socialisme toegelicht. Begin van dit jaar heeft hij op de conferentie van de Postacademiale Vorming als spreker over het Fascisme in Italië deelgenomen aan een colloquium „Uitingsvormen van het Fascisme”. Ook schreef hij in het onder leiding van coll. v.d.Hoeven samengestelde „Fasen en Facetten” een zeer instructief hoofdstuk „Totalitaire stromingen”.

De verwachtingen bij het verschijnen van dit proefschrift zijn dan ook hoog gestemd en worden beslist niet beschaamd. Wat al direct opvalt, is de grote leesbaarheid. Tal van passages zijn door een leraar, die dit gedeelte moet behandelen, uitnemend te gebruiken. De ondertitel van het proefschrift luidt: Portret contra zelfportret. Tegenover het door Mussolini zelf gegeven of geïnspireerde portret plaatst de auteur zijn indrukken van de figuur van Mussolini. En daarbij wordt heel wat opgeruimd. Tal van legenden worden tot hun ware proporties teruggebracht. Het is niet de bedoeling van de schrijver geweest, een volledige biografie van M. te geven, al worden wel veel biografische gegevens vermeld. De bedoeling was, „in hoofdzaak aan de hand van eigen uitspraken van Mussolini, te onderzoeken, op welke wijze hij zich als leider gedroeg, resp. meende te moeten gedragen” (blz. 1). Het proefschrift is dus een bijdrage tot de geschiedenis van het moderne leiderschap, hier dan alleen van de kant van de leider gezien, dat met zijn pseudo-religieuze elementen zeer moeilijk in een rationeel schema is vast te leggen, in elk geval met rationele argumenten niet voldoende valt te verklaren. De historicus dient daarom bij dit soort onderwerpen methoden van de psychologie, de sociale psychologie en de sociologie te gebruiken. Anders dringt hij niet tot de kern door. Het proefschrift is tenslotte ook een belangrijke studie voor de kennis omtrent de ontwikkeling van de beeldvorming, een van de geliefde themata van Prof. Romein, onder wiens leiding de voorbereidingen voor dit proefschrift zijn gemaakt.

De stof is overzichtelijk gegroepeerd in hoofdstukken met duidelijke titels. Na de Inleiding (Hst. 1) volgt de „Mussolini der Verbeelding” (Hst. 2), waarin onder de bewonderaars de namen voorkomen van Carel en Margot Scharten-Antink, Toorop, Lucie Pierson, een broer van Pius XII en vele Engelse en Amerikaanse conservatieven, zoals Austen Chamberlain, de stiefbroer van Neville, en zelfs Churchill, die in het fascisme een tegenkracht zagen tegenover het opkomend bolsjewisme, waardoor de extremen in Europa elkaar in evenwicht hielden en Engeland zich rustig met zijn Gemenebestzaken kon bezighouden. Het is goed, dat de auteur ons aan deze Engelse sympathieën herinnert. Momenteel praat men daar liever niet over. Het derde hoofdstuk behandelt „Fascistische Biografieën”, vóór en na 1922, het jaar van de mars naar Rome. Een van deze, de eerste „officiële” biografie van M. door De

Begnac blijkt nog opgenomen te zijn in de Katholieke Encyclopedie van 1953 en de Algemene Winkler Prins van 1958.

De eerste autobiografieën laten een climax der zelfverheerlijking zien. Reeds jong hield M. zich met zichzelf bezig. Tot de semi-autobiografische literatuur behoren o.a. de gesprekken met Emil Ludwig, die uitging van de premisse, dat de eigenlijke M. een dichter en denker was. Over het resultaat wond M. zich enorm op. Buiten Italië heeft het de Mussolini-mythe sterk bevorderd. De anticlimax der oorlogsjaren, die uitloopt op een apologie van de mislukte leider, vinden we in hoofdstuk 6. Het werd M. duidelijk, dat zijn grote tijd voorbij was. Hij had de oorlog niet gewild. Het werd tijd, dat er weer vrede kwam. Dan kon hij weer met zijn roemrijke werken verder gaan. Steeds is hij bedacht op een koerswijziging in de tijdgeest om zich snel daaraan te kunnen aanpassen. De sociaal-economische ontwikkeling nam in zijn denken een geringe plaats in.

In het zeer belangrijke laatste hoofdstuk „Facetten van het leiderschap”, behandelt de auteur de verhouding Muss.-katholicisme, Muss.-antisemitisme en het opbouwen door M. van zijn eigen mythe. Van huis uit radikaal marxist, waarvan de schrijver duidelijke voorbeelden heeft, is voor hem de Roomse Kerk de „vijand van de cultuur”. Politieke en sociaal-economische motieven geven daarbij de doorslag. Zodra hij in het Huis van Afgevaardigden is gekomen (1921), blijkt een koerswijziging. Hij is onder de indruk gekomen van de grote macht, die de Kerk vertegenwoordigt. Iets dergelijks zien we bij Hitler in zijn houding tegenover de Kerk en de Reichswehr. Van kerkelijke zijde heeft men het M. ook niet al te moeilijk gemaakt. Daarover merkt de auteur op „Hiermee blokkeerde de paus voor lange jaren een 'apertura a sinistra'” (blz. 213). Als M. die macht niet meer nodig heeft, vanaf 1930, gaat hij zich weer wat onafhankelijker gedragen. „Muss. daagt uit en kijkt hoever hij met mensen en machten kan gaan” (blz. 221). Ook in die tijd probeert de Kerk zoveel mogelijk conflicten te vermijden. „Het heeft er veel van weg dat het fascisme een bewuste dubbelzinnigheid hanteerde, zodat klerikalen en antiklerikalen ieder hun eigen interpretatie konden toepassen, met het grote voordeel dat de Kerk de regering niet kon verwijten dat zij wezenlijk onreligieus was” (blz. 225).

De auteur laat zien, dat M. tegenover het antisemitisme positiever stond dan over het algemeen bekend is. Uiterlijk volgt hij het Duitse voorbeeld, maar zoekt eigen wegen. Sinds 1936 dacht hij over antisemitisch optreden en liet in elk geval een anti-joodse campagne toe. Zijn rassenwetgeving is onderdeel van zijn strijd tegen de burgerij, die zijn bewind ondermijnt. Hilters vriendschap speelde ook een belangrijke rol, maar de methoden der Duitsers paste hij slechts ten dele toe.

In het gedeelte „Muss. schept zijn eigen mythe” wordt aan de hand van vele voorbeelden uiteengezet, hoe M. bij alles wat hij deed, de mythe van de oppermachtige, nimmer falende leider bewust heeft opgebouwd. Enkele typerende citaten: „... mag de conclusie luiden dat de Duce in wezen een slecht staatsman was, die breedvoerig praatte over de noodzakelijke fascistische aanval op

de in verval zijnde wereld, maar er geen concrete plannen voor ontwierp...” (blz. 251/2). „De gelijkschakeling van de kranten, de invloed op het openbare en verenigingsleven, de vrijetijdsbesteding e.d. droegen een totalitair karakter, maar legio zijn de gevallen van zwakte tegenover de eigen partij, die erop wijzen, dat hij eerder de leider was die volgde dan die voorging” (blz. 280). „Men kan de Duce dus niet, als veel andere dictatoren uit de historie, betichten van opzettelijke wreedheid” (blz. 282). „Als we het Italiaanse fascisme en Muss. met elkaar confronteren, dan stellen we vast, dat het fascisme in de praktijk in hoge mate de exponent is geweest van de mentaliteit van zijn ontwerper. Misschien bezat het een idealistische kern van enthousiasme, patriotisme en offerbereidheid, waarin eo ipso van waarde was dat van het individu werd gevraagd het algemeen welzijn hoger te stellen dan zijn particuliere belangen: uiterst noodzakelijk voor een land dat gekenmerkt wordt door een hoge beschaving in discrepantie met schaars ontwikkelde burgerzin” (blz. 294). „Van het aanvankelijke idealisme is niets meer overgebleven dan de wens van de dictator iedereen aan zijn aard te assimileren...” (blz. 295). „De cultus van zijn onfeilbaarheid, zijn gegoochel met de grote geheime krachten der geschiedenis, zijn schijnbaar vooruitziende blik, ..., alles behoort tot het repertoire van een totalitair bewind” (blz. 295). De schrijver wil echter Mussolini niet naast Stalin en Hitler plaatsen. Daarvoor was hij niet totalitair genoeg. Wel vinden we, zegt hij, telkens totalitaire „uitschieters”. Daarom zou hij liever van een autocratisch regime willen spreken en dit mussolinisme willen dopen. Tenslotte typeert hij M. als „een autoritaire persoonlijkheid met totalitaire impulsen, die geremd werden door zijn grilligheid, zijn beïnvloedbaarheid en zijn incoherentie enerzijds, zijn egocentrisme, dat hem belette zijn aandacht blijvend op een ander object te richten, anderzijds” (blz. 297).

Van de stellingen wil ik noemen: I) De Italiaanse vorm van fascisme draagt in hoge mate het stempel van de persoonlijkheid van Mussolini. II) Het Italiaanse antisemitisme is weliswaar verscherpt door dat der nazi's, doch is gefundeerd op nationalisme. V) Gerhard Ritter stelt in zijn kritiek op het boek van Fritz Fischer, *Griff nach der Weltmacht* (Düsseldorf 1961), Duitsland als te vredelievend voor (Belangstellende lezers zij in verband hiermee verwezen naar het zeer instructieve en evenwichtige artikel over de discussie rond dit boek van de hand van Dr. J. Haak in het laatste nummer van het Tijdschrift voor Geschiedenis; dit is betere lectuur dan de zeer emotionele en subjectieve behandeling van v.d. Dunk in de NRC, v.R.). VI) De opvattingen van Friedrich Heer over Karel de Grote en Barbarossa moeten als finalistisch verworpen worden. VIII) De conclusie van Runciman dat de kruistochten geen direct aanwijsbare invloed hebben uitgeoefend op de Renaissance, wordt door hem niet bewezen. En als waardig besluit XIII. Wanneer men wenst dat in de leraar de didacticus de wetenschappelijke werker niet volledig verdringt, of andersom, dient zo spoedig mogelijk een einde te komen aan de op hem door middel van de „volledige betrekking” gepleegde roofofbouw.

Tenslotte nog een enkele opmerking. In de Inleiding komt de naar mijn mening

iets te optimistische zin voor: „Dit boek wil de feiten (v.d. Ital. gesch. in de Fascistische periode, v.R.) verklaren uit het karakter (van Muss., v.R.), dat zelf wordt afgeleid uit de eigen woorden van de Duce”. Afgezien van het feit, dat de schrijver al spoedig vertelt, hoe moeilijk dit eigenlijk is, vraag ik me toch af, of deze beperking van het Ital. fascisme tot mussolinisme, hoe verklaarbaar ook bij zo'n studie, niet een verabsolutering is van één, zij het van een heel belangrijk aspect. Het moderne leiderschap wordt behalve door de persoon van de leider mede bepaald en beperkt door de maatschappelijke groeperingen, die hem als leider dragen en wier invloed hij ondergaat. Bij het fascisme zijn dat, enigszins generaliserend, de kleine burgerij, die geen sociale experimenten wil, de kleine boeren en de lagere ambtenaren, kortom groepen, die sociaal-economisch en politiek enigszins in verdrukking geraakt waren en in deze tijd tot bewustwording komen. Wijlen Prof. Romein heeft (De sociale en economische grondslagen van het Fascisme, in: Inopdracht van de tijd, Amsterdam 1946) juist gewezen op de gevolgen voor de politiek van het fascisme van de sociaal-econ. structuur van de dragende groepen. Deze invloeden heeft naar mijn mening de schrijver te weinig verdisconteerd bij het bepalen van de verhouding Muss.-fascisme. Verder vraag ik me af, of men kan zeggen, dat er misschien een idealistische kern van enthousiasme, patriottisme, etc. is geweest en of men de doeleinden van de fascistische politiek het algemeen belang kan noemen? Evenals een der opponenten bij de promotie heb ik me enigszins gestoten aan de zin: „Dit is vooral daarom een riskante methode omdat juist uitzonderlijke naturen, vooral als ze een romantische aanleg hebben, vrij veel van het gemiddelde menselijke patroon kunnen afwijken zonder abnormaal te zijn” (blz. 6).

Deze slotopmerkingen zijn eigenlijk neergeschreven gedachten, waartoe de auteur me door zijn grondige studie brengt. Ten zeerste beveel ik dit proefschrift alle collega's ter lezing aan. Het ware te wensen, dat er nog eens een handelsuitgave zou komen, dan met register.

G. v. Roon

Wetenschappelijk

De schrijver van volgend artikel - dat als een voorstel is bedoeld - wacht graag reacties van lezers aan zijn adres: Heylerhofflaan 14 Maastricht. De redactie van KLEIO is natuurlijk ook bereid reacties op te nemen.

Red.

EEN VOORSTEL

De geschiedschrijving in de Nederlandse taal heeft enige moeite met het begrip Rooms en Romeins. Wanneer wij spreken van het Romeinse Rijk bedoelen wij altijd het klassieke Rijk, maar het herstelde Romeinse Rijk van Karel de Grote en de Ottonen noemen wij het „Heilige Roomse Rijk”. De in Aken met de zilveren kroon gekroonde toekomstige keizer plegen wij „Rooms Koning” te noemen. Graaf Willem II van Holland wordt nooit anders dan „Rooms Koning” genoemd. Met deze figuur komt in onze vaderlandse geschiedenis plotseling een brok Europese geschiedenis terecht, echt wereldgeschiedenis, zonder dat dit tot de leergrage jeugd doordringt. Wij menen dat de benaming „Rooms Koning” daaraan mede debet is. Graaf Willem sneuvelde voordat hij met de gouden keizerskroon tot Romeins Keizer kon gekroond worden. Vraagt men nu of men een graaf van Holland kent die werkelijk tot keizer gekroond is, dan blijft nagenoeg héél Nederland het antwoord schuldig. Men acht dat „Rooms Koning” een soort eretitel zonder inhoud zoals iemand „Ridder van St. Gregorius” kan zijn.

Met de benaming „Rooms” in plaats van „Romeins” wijkt onze Nederlandse taal van alle andere talen af. Het Imperium Romanum, l'Empire Romain, das Römische Reich vindt bij ons twee vertalingen Rooms én Romeins. Juist bij ons is dat nog extra verwarrend omdat Rooms bovendien nog gebruikt wordt voor het godsdienstig begrip Rooms Katholiek in tegenstelling met Protestants. Konsekwent moest dat eveneens Romeins Katholiek zijn.

Handhaving van het woord Rooms voor Rooms Katholiek stemt overeen met het huidige taalgevoel. Maar in de geschiedschrijving is het vertalen van Römisch in Rooms en Romeins verwarrend. Das Heilige Römische Reich moeten wij vertalen Het Heilige Romeinse Rijk, en Rooms Koning moeten wij afschaffen en Romeins Koning noemen. Dit is een voorstel.

Het is moeilijk te achterhalen wanneer in onze taal het begrip Romeins veranderde in Rooms. In het middelnederlands wordt het Romeinse Rijk nooit anders aangeduid dan als het Roomse Rijk. Keizer Augustus heet in het middelnederlands nooit anders dan de Roomse keizer. Ook Vondel spreekt nog van het Roomse Rijk wanneer hij het klassieke Rijk bedoelt. Dit is zo algemeen bekend dat wij ons ontslagen achten van de plicht het met citaten te staven. Een enkel ontlenen wij aan de „Roskam aanden heer Hoofd Drost van Muyden”

vs 17

Hoe was hy soo gelijk

vs 18 Dien burgemeestren, die wel eertijds 't Roomsche rijk,

vs 19 Door hunne oprechtheyd, opbouden van der aerde

vs 20 Ten top;

De werken van Vondel. Wereldbibliotheek dl. III, blz. 300.

De taalevolutie van Romeins naar Rooms willen wij niet ongedaan maken. Het ware de klok achteruit zetten. Rooms blijve ook gehandhaafd voor Rooms Katholiek. Maar Rooms mag niet gebruikt worden voor Romeins, ook niet

voor het middeleeuwse herstelde Romeinse Rijk. Dit achten wij wetenschappelijk en paedagogisch niet juist. Vooral nu er nogal aangedrongen wordt op een meer Europees ingesteld geschiedenisonderwijs werkt het verwarrend. In het Romeinse Rijk was de eenheid van Europa bereikt. Het herstelde Romeinse Rijk van Karel de Grote en de Ottonen bleef hardnekkig vasthouden aan dit Europese eenheidsideaal, al moest dit ideaal het afleggen tegenover de steeds sterker wordende, nationale staten. Onze geschiedschrijving staat te veel nog in dienst van de nationale staten en ziet over het hoofd dat de Europese eenheids-idee van één keizer nog in de vorige eeuw aanvaard werd. In de middeleeuwen kon een Engelse Prins tot Romeins Koning gekroond worden in Aken, maar ook Lodewijk XIV erkende nog het Europese karakter van het keizerschap en stelde zich kandidaat, een candidatuur die helemaal niet absurd is, tenzij men het uitsluitend wil bekijken met de eenzijdige etatistische instelling die de nationale staten ook bij ons historici hebben aangekweekt. Ditzelfde Europees keizerschap stond ook Napoleon voor ogen. Hij begreep zeer wel dat zijn keizer-zijn slechts een kwestie van titulatuur zou zijn, wanneer die andere echte Romeinse Keizer er nog was, en zijn keizerschap door Rome niet bevestigd zou worden. Alleen de Paus kon met goud een keizer van Europa kronen, wilde diens keizerschap een mondiaal karakter krijgen en meer zijn dan een binnenlandse aangelegenheid van de nationale staat Frankrijk.

Napoleons keizerschap was een buitenlandse, Europese aangelegenheid. Talleyrand betoogde dit al toen Napoleons keizerschap in 1804 nog pas in wording was. Hij zag in Napoleon de moderne Charlemagne, in diens maarschalken de oude paladijnen, en zelfs de keurvorsten in de toekomstige vazal-koningen. Het ontbrak Talleyrand niet aan fantasie. Wij hebben er Thiers nog eens op nageslagen „Le Consulat et l'Empire” I, livre 19 pag. 708:

M. de Talleyrand, le plus ingénieux des inventeurs quand il s'agissait de satisfaire des ambitions, avait imaginé d'emprunter à l'empire germanique quelques-unes de ses grands dignités. Chacun des sept électeurs était dans ce vieil empire, l'un maréchal, l'autre échanson, celui-ci trésaurier, celui-là chancelier des Gaules ou d'Italie, etc. Dans la pensée vague encore de rétablir peut-être un jour l'empire d'Occident au profit de France, c'était en préparer les éléments que d'entourer l'Empereur de grands dignitaires, choisis dans le moment, parmi les princes français ou des grands personnages de la République, mais destinés plutard à devenir rois eux mêmes, et à former un cortège de monarques vassaux autour du thrône du moderne Charlemagne”.

De geboorte van de zoon van Napoleon op 20 maart 1811 is voor Napoleon opnieuw aanleiding zijn Romeins keizerschap te demonstreren. Voor zijn zoon wordt geen nieuwe titel uitgevonden. Hij draagt als de reeds aangewezen, maar nog niet gekroonde keizer de titel Romeins Koning, met de geringe afwijking: Koning van Rome. Citeren wij nogmaals Thiers, dl. IV boek 41 blz. 3:

„D'après le décret qui avait qualifié Rome la seconde ville de l'Empire, et à l'imitation des anciens usages germaniques, où le prince destiné à

succéder au thrône s'appelait roi des Romains avant de recevoir le titre d'empereur, le prince nouveau-né fut appelé Roi de Rome”.

Het is verleidelijk hier uitvoeriger uit te weiden over het karakter van Napoleons keizerschap. Wij raken dan buiten de opzet van dit voorstel, dat uitsluitend een praktisch voorstel van taalgebruik wil zijn. Napoleon heeft het ons nog een beetje moeilijker gemaakt. Naast de in de Nederlandse historiografie gebruikelijke titel Rooms Koning, die wij verwerpelijk achten en willen vervangen door Romeins Koning, komt het Frans (Napoleon) met de titel Roi de Rome (Koning van Rome) de verwarring nog iets vergroten. In ijzeren konsekwensie is de verleiding groot om de titel Koning van Rome meteen uit te bannen, maar wij willen niet graag de tekst van een keizerlijk decreet corrigeren. Om die reden gaat ons voorstel niet verder dan het afschaffen van de titel Rooms Koning en een verzoek aan de auteurs die de Napoleon-tische tijd behandelen, vooral aan de schrijvers van schoolboeken om bij het gebruik van de titel Koning van Rome toch aan te geven dat Napoleon met deze titel bewust wil voortzetten het Europees-Germaans-Romeinse Rijk, maar bij dat Germaans is het West Frankische Rijk inbegrepen.

De Europese eenheidsgedachte is in het herstelde Romeinse Rijk van Charlemagne niet gaaf gebleven. Das Heilige Römische Reich kreeg de beperkende toevoeging Deutscher Nation. De in Wenen geslagen munten verkondigden dat het hele aardrijk aan Oostenrijk onderdanig was. Dezelfde nationalistische verenging vinden we alweer bij Talleyrand's „au profit de la France”. Napoleon noemde zich voorzichtig „Empereur des Français” en verloochende zijn Italiaan-zijn door de letter u in zijn naam Buonaparte te schrappen, terwijl dit juist zijn aspiraties had kunnen versterken ten opzichte van Europa. De idee der Europese eenheid onder één keizer leefde nog in de dagen van Napoleon I, maar Napoleon had niet het geduld te wachten tot hij zijn keizerscandidatuur bij de keurvorsten kon stellen op de wijze die Lodewijk XIV mislukt was. Nu schiep hij zelf een keizer-dualiteit. En toch, de idee van het éne Europa gesymboliseerd in één keizer verloor pas echt zijn Romeinse inhoud toen Napoleon III de keizerstitel ging voeren en Hohenzollern naast Habsburg nog een derde keizerschap in het leven riep. Het Romeinse keizerschap werd daarmee verlaagd tot een rangtitulatuur van slechts nationale inhoud.

De herkenning van wat Romeins en Europees was, moet in onze taal niet verhinderd worden door het gebruik van het woord Rooms voor het Heilige Romeinse Rijk. Daarom dit voorstel om uitsluitend te spreken van het Romeinse Rijk, het Heilige Romeinse Rijk en Romeins Koning, zij het met de Napoleontische variatie Koning van Rome.

Dr. M. A. F. Ch. Thewissen

* * *

Het is de bedoeling, in dit artikel wat langer stil te staan bij de groep Duitse schrijvers, die onder het Nazi-regime het leven verloren hebben. Het is niet mogelijk, hier al deze schrijvers uitvoerig te behandelen, maar de lezer, die van hen, die hier alleen kort gememoreerd zullen worden, iets naders wil weten, maken wij attent op de bibliografie in het pocketboek „An den Wind geschrieben, Lyrik der Freiheit 1933-1945”, verschenen als nr. 7 in de Sonderreihe van de dtv. (Deutscher Taschenbuchverlag, München).

In 1933 werd als een van de eersten de schrijver Theodor Lessing door de Nazi's vermoord. Al in juli 1925 had hij de woede van de partij opgewekt door zijn artikel „Zero-Nero”. Hierin werd Hindenburg als een nul gekarakteriseerd en voorspeld, dat een bloeddorstig tiran hem zou opvolgen. Hoewel de schrijver zich in 1933 buiten het Duitse grondgebied bevond, namelijk in Marienbad, bleek hij daar niet veilig voor de haat der Nazi's. In hetzelfde jaar werd Arthur Landsberger na onmenselijke folteringen in het beruchte Gestapo-hoofdkwartier aan de Prinz-Albrecht-Strasse opgehangen.

Ook de concentratiekampen zouden in de loop der jaren hun tol eisen. Fritz Reck-Malleczewen, Georg Mannheimer en Alfred Grünwald kwamen in Dachau om, Pavel Friedmann, Georg Hermann, Camill Hoffmann, Peter Kien, Erich Loewenthal, Arno Nadel, Arthur Silbergleit en Ilse Weber in Auschwitz, Dietrich Bonhoeffer in Flossenbürg, Erich Knauf, Max Metzger en Richard Zach in het tuchthuis Brandenburg; Hubert Gsur, Albrecht Haushofer, Adam Kuckhoff en Roman Scholz werden terechtgesteld.

Nadat in de nacht van 27 op 28 februari 1933 het gebouw van de Rijksdag was afgebrand, ging er een golf van arrestaties over Duitsland, waarvan o.a. de schrijvers Erich Mühsam, Carl von Ossietzky, Willy Bredel en Ludwig Renn het slachtoffer werden. De beide eersten, die wij hieronder wat uitvoeriger zullen behandelen, zouden aan de gevolgen van de Duitse verhoormethodes sterven.

Erich Mühsam (1878 - 1934) was sinds 1901 als schrijver werkzaam. In de loop der jaren werd hij redacteur van verschillende anarchistische tijdschriften, zoals „Der arme Teufel” (1902), „Weckruf” (1905) en „Kain, Zeitschrift für Menschlichkeit” (1911 - 1914, 1918 - 1919). In 1918 nam hij deel aan de Beierse revolutie en werd lid van het centraal-comité der radenrepubliek. Na de val hiervan werd hij tot 15 jaar veroordeeld, maar na 6 jaar vrijgelaten. Hij voerde na die tijd een privé-oorlog, zowel tegen links als tegen rechts. Noch het wetenschappelijk socialisme noch de strenge partijdiscipline bij het communisme konden namelijk in zijn ogen genade vinden. Zelfs voor zijn vrienden had hij weinig vleierende benamingen als „seine freundlichen Feinde” of „seine missratenen Kinder”. In zijn gedichten vindt men het voor hem zo karakteristieke refrein: „Sich fügen heisst lügen”. Het bekendste werden wel zijn verzen, die hij aan de overleden Lenin wijdde. Naast zijn gedichten schreef hij vele drama's, waarvan het in 1920 gepubliceerde „Judas, ein Arbeiterdrama” het beste wordt geacht.

Onmiddellijk na de Rijksdagbrand werd hij gearresteerd en in het tuchthuis Brandenburg aan vele kwellingen onderworpen.

Iedere nacht werd hij geslagen, waardoor hij tenslotte doof werd. Men wilde hem dwingen het Horst-Wessel-lied te zingen, maar toen hij tenslotte zong, was het de Internationale. Goebbels wenste zijn dood: „Dieses rote Judenaas muss krepieren”. Dit zou inderdaad in juli 1934 in Oranienburg gebeuren. In de laatste brief, die over hem inlichtingen verschaft, staan zijn woorden: „Weisst du, vor dem Sterben habe ich keine Angst, aber dieses langsame Hinmorden, das ist das Grauenhafte. Trotzdem mache ich nicht selber Schluss, niemals!”

Carl von Ossietzky (1889 - 1938), die uit de verarmde ambtenarenadel voortkwam, werd in de twintiger jaren vooral bekend door zijn publicaties in de „Weltbühne”, die hij samen met Kurt Tucholsky uitgaf. Deze „Weltbühne” - medewerkers o.a. Alfred Polgar, Erich Kästner, Hermann Kesten en Walter Mehring - was niet met een bepaalde partij verbonden. Voor Ossietzky waren de links-radicalen even onsympathiek als de ultra-rechtsen, al zag hij het grootste gevaar voor de republiek toch in de eerste plaats van de rechtse partijen komen. Hij streefde daarom naar een volksfront van liberalen, socialisten en communisten. Slechts op dit punt achtte het blad zich met de communisten verbonden; zo werden de kolommen b.v. voor Trotzki geopend. Moeilijkheden met de Duitse justitie konden niet uitblijven. In november 1931 werd Ossietzky wegens een artikel over de geheime Duitse bewapening, waarvan hij de schrijver niet wilde noemen, wegens landverraad en verraad van militaire geheimen tot 18 maanden gevangenisstraf veroordeeld. Met kerstmis 1932 kwam hij vrij en hervatte dadelijk zijn publicaties.

In de nacht na de Rijksdagbrand werd hij gearresteerd, vreselijk gemarteld en langzaam te gronde gericht. Klaus Mann schrijft in zijn zeer lezenswaardige biografie „Der Wendepunkt” (de eerste editie verscheen in 1942 in Amerika onder de titel „The turning point”): „Als der Anarchist Erich Mühsam, der Pazifist Carl von Ossietzky und der Kommunist Ernst Thälmann von der Gestapo verhaftet wurden, kehrte man in München Luftschlangen und Konfetti von der Strasse. Man war verkatert. Der Fasching (carnaval) war vorüber”. (Fischer-Bücherei, nr. 560/561).

Reeds in 1934 opperde de „Liga voor de menselijke rechten” in Straatsburg het idee, eens aan een werkelijke martelaar voor de zaak van de vrede de Nobelprijs toe te kennen. Hoewel dit idee overal geestdriftig ontvangen werd, kon er van een verlening in dat jaar aan zo'n martelaar geen sprake meer zijn, daar aan de voorwaarden van de Nobelstichting voor de indiening van het voorstel niet was voldaan. In 1935 gingen steeds bekendere geleerden, politici en schrijvers als Lion Feuchtwanger, Romain Rolland en Heinrich Mann zich voor de toekenning van de prijs aan Ossietzky beijveren, maar op 21 november 1935 kwam uit Oslo de mededeling, dat de vredesprijs voor 1935 niet zou worden uitgereikt. Enkele dagen daarna deed de Noorse schrijver Knut Hamsun een felle aanval op Ossietzky, die echter door het merendeel van de Noorse schrijvers met verontwaardiging werd afgewezen.

In 1936 begonnen zelfs de parlementen van verschillende landen zich voor de zaak te interesseren. Toen het gerucht ging, dat president Masaryk de prijs zou krijgen, schreef Thomas Mann, zelf Nobelprijswinnaar, in een Göteborgs blad een artikel ten gunste van Ossietzky. En inderdaad, op 23 november 1936 werd aan Ossietzky de Nobelprijs voor de vrede toegekend. Het werd de prijs voor het jaar 1935, die voor 1936 kwam aan een Argentijn: Carlos de S. Lamas. De Duitser lag op dat ogenblik met zware tuberculose in een gevangenis-lazaret. Goering bood hem vrijlating en pensioen aan, als hij de prijs zou weigeren, maar hij was daartoe niet bereid. In 1938 stierf hij, 48 jaar oud. „Zu seiner Stunde hat er das Gewissen Europas verkörpert”, zei Heinrich Mann, die in zijn werk „Mut” vier bijdragen over hem opnam.

Hitler verbood daarna aan alle Duitsers internationale prijzen in ontvangst te nemen. In plaats daarvan werden speciale Deutschland-Preise gecreëerd. De eerste maal werd die voor litteratuur toegekend aan .... de Oostenrijkse Hitlerjeugd voor haar liederenboek. Een sprekend voorbeeld voor de armoe van de door de Nazi's getolereerde litteratuur.

Beschouwt men Theodor Lessing algemeen als de eerste schrijver, die tijdens de twaalf jaar van Hiller-terreur vermoord werd, Albrecht Haushofer zou de laatste worden, die om het leven gebracht werd. Hij werd namelijk in de nacht voor de verovering van Berlijn bij de gevangenis van Moabit neergeschoten. Uit deze gevangenis was op 21 april 1945 het grootste deel der gevangenen reeds vrijgelaten, daar de val van Berlijn met rasse schreden naderbijkwam. Slechts een twintigtal zware gevallen bleef er nog in achter. Toen het kanongebulder steeds duidelijker begon te worden, werd in de nacht van de 23e april deze gevangenis aan de Lehrter Strasse geheel ontruimd. De SS marcheerde met de groep in de richting van het Potsdamer Bahnhof. Onderweg verklaarde een van de SS-ers, dat men de weg kon bekorten, door via een park te gaan. Hier werden de mannen in twee groepen verdeeld. Iedere SS-er greep nu een man, vermoordde hem en vluchtte vervolgens. Later vond men in de handen van Haushofer een bundel gedichten, die als de Moabiter Sonette de litteratuurgeschiedenis zouden ingaan.

Albrecht Haushofer, wiens vader door zijn geopolitiek tot de geestelijke wegbereders van het Nationaal-Socialisme behoorde, werd door de SS als een zwaar geval beschouwd. Na zijn studie in München doceerde hij van 1933 tot 1941 in Berlijn. Toen werd hij gearresteerd en na zijn vrijlating van al zijn ambten ontheven. Eind 1944 werd hij opnieuw gearresteerd wegens zijn rol in de verzetsbeweging van de 20e juli. In een van zijn sonnetten lezen we:

Ich bin der erste nicht in diesem Raum,
in dessen Handgelenk die Fessel schneidet,
an dessen Gram sich fremder Wille weidet.
Der Schlaf wird Wachen wie das Wachen Traum.
Indem ich lausche, spür'ich durch die Wände
das Beben vieler brüderlicher Hände.

Tot slot nog een kort overzicht over leven en werken van Ernst Barlach

(1870 - 1938). Deze in stilte werkende kunstenaar was bepaald geen politieke figuur, maar hij haalde zich toch het misnoegen van de Nazi's op de hals, omdat hij niet voldeed aan hun kunstnormen. Velen zullen hem in de eerste plaats als beeldhouwer kennen en zich de indrukwekkende tentoonstelling van zijn werk in museum Boymans te Rotterdam herinneren. Hij was naast beeldhouwer echter ook schrijver, vooral van drama's. De bekendste werken zijn: *Der tote Tag* (1912), *Der arme Vetter* (1918), *Die echten Sedemunds* (1920), *Der blaue Boll* (1926), *Der gestohlene Mond* (roman-fragment, ontstaan in de jaren 36 tot 38) en *Der Graf von Ratzeburg*. Dit drama werd in 1927 begonnen, maar bleef daarna lange tijd liggen. Nadat de Nazi's Barlach een zwijgverbod hadden opgelegd, ging hij er weer aan verder en schreef er aan tot kort voor zijn dood. Het manuscript ging echter aan het eind van de oorlog bij de Russische bezetting van Mecklenburg verloren. Een vriend van de schrijver heeft uit de verstrooide aantekeningen in de nalatenschap het drama gereconstrueerd. Deze drama's beschouwt men als exegesen van zijn beeldhouwwerken. Zijn tot leven gekomen figuren worstelen met de levensproblemen en zijn ware Godszoekers. De jonge Sedemunds zegt: „Geben ist Gnade, sich selbst geben die grösste”. De Mecklenburgse hereboer Boll ziet in, dat niet de dood, maar alleen het boven zichzelf uitgroeien de mens verlossen kan.

Hoewel hij zich weinig met de politiek bemoeide, zag hij wel het gevaar, dat Duitsland in de persoon van Hitler bedreigde. In een rede op 23 januari 1933 zei hij o. a. : „Tausend schwören auf ein Recht, das Millionen Unrecht nennen. . Und selbst wenn es dabei bleiben muss, dass die Millionen der Geistigen volksmässig gebunden sind, staatlich verhaftet, national umfasst, religiös begrenzt, so ist dennoch der Segen der Ablehnung alles dessen, was als allgültig ausgeschrien wird, unermesslich”. Barlach wenste geen concessies aan de Nazi's te doen, ook niet toen het aantal opdrachten snel daalde en de geldzorgen kwamen. Een vragenlijst van het Reichskartell der bildenden Künste bleef onbeantwoord, hoewel hij wist, dat de partij op haar beurt het antwoord niet zou schuldig blijven. Het monument voor de gevallen in de dom van Maagdenburg moest dan ook verwijderd worden. De Beauftragte des Führers zei er over: „Barlachs sogenannte Landsturmmänner schielen halbidiotisch und kleindimensional in die Welt, stehen stumpf und blöde nebeneinander”. Dit gaf ook het sein tot actie tegen zijn drama's. De opvoeringen van „*Der blaue Boll*” werden in 1934 nog een groot succes, maar in 1935 moesten de opvoeringen van „*Die echten Sedemunds*” uit het programma van een theater in Altona geschrapt worden.

Even leek het er op, of het hierbij zou blijven. Er kon bij Piper een band met 65 van Barlachs tekeningen verschijnen en vele kranten publiceerden ter gelegenheid van zijn 65e verjaardag waarderende artikelen over hem. Dit was echter de stilte voor de storm: De laatste wens van de dichter Theodor Däubler - een eenvoudige grafsteen van Barlachs hand - werd door een veto van de autoriteiten getroffen. Alle exemplaren van Barlachs tekeningen werden bij de uitgever in beslag genomen. De krantenlezers werden getraceerd op zinnen als: „Wir hoffen, dass die letzten Spuren seiner schrecklichen Werke

bald beseitigt werden". Barlach was een „Kulturschänder" geworden. Op de tentoonstelling van de Pruisische academie werden vier van zijn werken verwijderd; op de beruchte tentoonstelling van ontaarde kunst in München waren zijn werken naast die van b.v. Marc, Kandinsky en Nolde te zien.

De verwijdering van de zwevende engel uit de dom van Güstrow trof hem bijzonder zwaar. „Der Engel ist weg, jetzt ist meines Bleibens hier nicht mehr". Toch blijkt juist bij dit kunstwerk, dat er naast mensen, die hem met de vinger nawezen, bewonderaars waren, die hem ook nu trouw bleven. Bisschop Schultz verborg de engel in het Stephanusstift in Schwerin en liet, toen hij daar niet langer veilig was, het beeld naar zijn huis brengen. Toen hij echter niet thuis was, deed een nietsvermoedend dienstmeisje open en konden de Nazi's hun slag slaan. Zo'n strijd om een beeld van Barlach leverde Alfred Andersch de stof voor een van de beste naoorlogse Duitse romans: Sansibar oder der letzte Grund (Fischer-Bücherei, nr. 354).

Toen ook zijn reliëf in het monument voor de gevallen in Hamburg werd verwijderd, gaf Barlach de strijd op. Zijn longkwaal verergerde snel, want zijn weerstand was gebroken. „Was soll ich noch? Da man mich nicht will? Ob ich noch einige Hölzer mache oder nicht, ist nicht so wichtig". Op 24 oktober 1938 stierf hij in het ziekenhuis te Rostock. Twee jaar na de oorlog zou het eerherstel van Barlach beginnen. In Güstrow, Hamburg, Lübeck en Maagdenburg zijn zijn werken weer te bewonderen; zijn drama's gaan weer over het voetlicht. Zij houden de herinnering levend aan Ernst Barlach, een groot kunstenaar.

C. H. J. Oogjen

Didactica

De redactie zou het bijzonder op prijs stellen indien een lid van de V.G.N. één van de onderstaande rubrieken wil gaan verzorgen:

- a. Historische films, films voor het geschiedenisonderwijs van belang
- b. Dia-series speciaal gericht op het geschiedenisonderwijs
- c. Filmstrips

Verzocht wordt een catalogus samen te stellen met achter elke film, dia-serie, filmstrip de korte inhoud en opgave waar, onder welke voorwaarde een van genoemde media kan worden betrokken of geleend.

Contact zal moeten worden opgenomen met de ambassades, verhuurinrichtingen, firma's die zich toeleggen op het vervaardigen van deze hulpmiddelen ten dienste van het onderwijs.

Het ligt in de bedoeling elk jaar een aanvulling te geven op de te publiceren catalogus.

De redactie-secretaris verwacht nadere opgave van adres en mededeling van de te verzorgen rubriek. In de nummers van Kleio 1965 worden deze rubrieken opgenomen.

GELUIDSFILMS VOOR HET GESCHIEDENISONDERWIJS

Als aanvulling op de gegevens, betreffende films die gebruikt kunnen worden bij het geschiedenisonderwijs, die verstrekt werden door de heer Beetsma in Kleio, 5e jaargang nummer 1, februari 1964, volgt hieronder een lijstje van films die zich in de filmothek van de Stichting Nederlandse Onderwijs Film bevinden:

1. „Antoni van Leeuwenhoek”, een gespeelde documentaire met een tijdsduur van 20 minuten over de „vader der microbiologie” en de ontwikkeling van de microscopie. De figuur van Van Leeuwenhoek, die weleens ten onrechte de uitvinder van de microscoop wordt genoemd, zijn onderzoekswerk en de tijd waarin hij leefde, komen in deze film tot leven.
2. „Erasmus, de stem van de rede”, vertoningsduur 20 minuten. Na een schildering van de tijd waarin Erasmus leefde, tonen citaten uit zijn werk aan dat vele van Erasmus' uitspraken in onze 20ste eeuw nog dezelfde kracht hebben als in de tijd waarin hij ze schreef. Deze projectie in de moderne tijd krijgt reliëf door de begeleiding van Erasmus' gedachten met hedendaagse film- en journaalopnamen.
3. „De Staten-Generaal in de geschiedenis”, vertoningsduur 20 minuten. De film tracht de ontwikkeling aan te geven die de Staten-Generaal sinds 1464 hebben doorgemaakt om te worden wat ze nu zijn. Wat is er aan vooraf gegaan, voordat men kon stellen, dat de volksvertegenwoordiging de smeltkroes is van alle ideeën die er onder de mensen leven? Welke historische gebeurtenissen hebben moeten plaatsvinden, opdat de Staten-Generaal in een samenspel met de regering richting kunnen geven aan de ontwikkeling van ons land?
4. „Uit de oude doos”, in 20 minuten worden enige beelden gegeven uit de geschiedenis van de laatste 60 jaar, samengesteld uit originele filmopnamen uit o.m. de tijd van Paul Krüger, de kroning van Koningin Wilhelmina, enz.
5. „Maarten Luther”, een film in drie delen van ieder ongeveer 25 minuten. Het is de verkorte versie van de bekende speelfilm die Irving Pichel in 1950 over het leven en werken van Maarten Luther heeft gemaakt. Elk van de drie delen kan afzonderlijk worden vertoond. Deel I: Luther als kloosterling, zijn reis naar Rome en zijn geestelijke worsteling met Von Staupitz; deel II: De ontdekking van het „Sola fide”, zijn conflict met Tetzl en Luther voor de Rijksdag te Worms; deel III: Luther op de Wartburg en de Augsburgse confessie.
6. „God alleen zij eer”, vertoningsduur 30 minuten. Aan de hand van oude tekeningen, prenten, schilderijen en documenten geeft deze film een inzicht in de kerkhervorming, met Johannes Calvijn als middelpunt. De Franse cineast Roger Leenhardt heeft deze film vervaardigd in opdracht

van de Wereldbond van Hervormde Kerken in het kader van de internationale herdenking ter gelegenheid van het feit, dat in mei 1559 in het geheim de eerste synode van de Franse Hervormde Kerk plaats vond.

7. „De Zonnekoning”, een film met een tijdsduur van 25 minuten, waarin met behulp van eigentijdse tekeningen, schilderijen, prenten en hedendaagse filmopnamen van Versailles een imposante schets gegeven wordt van Lodewijk XIV en het hofleven van Versailles, het Parijs, de kunst en de wetenschap in „l'âge d'or” van Frankrijk.
8. „Het handvest van de Verenigde Naties”, in 15 minuten wordt een exacte informatie gegeven over doel, werkwijzen en beginsel van de Verenigde Naties. Tevens maken wij kennis met zijn zes hoofdorganen: de Algemene Vergadering, de Economische en Sociale Raad, de Veiligheidsraad, de Trustschapsraad, het Internationale Gerechtshof en het Secretariaat.
9. „Democratie in Zwitserland”, een film van 15 minuten die een indruk wil geven van de vergaderingen van de Landesgemeinden, zoals die ook nu nog eenmaal per jaar in vijf Zwitserse kantons worden gehouden. In zo'n openluchtvergadering (de volksvergadering in zijn oorspronkelijke betekenis) komen alle stemgerechtigde mannen bijeen om bestuur en rechters van hun kanton te kiezen en om zich uit te spreken over wetten en andere plaatselijke en landelijke aangelegenheden.
10. „Memento (1940 - 1945)”, geeft in 12 minuten een overzicht, samengesteld uit bestaande journaalfragmenten, van die gebeurtenissen die in de oorlogsjaren van groot belang voor ons volk waren.
11. „Mercator”, vertoningsduur 12 minuten. Door de eeuwen heen heeft men getracht de wereld zo betrouwbaar mogelijk in kaart te brengen. Een belangrijk aandeel in de hoge graad van precisie die op dit moment is bereikt, is te danken aan de Belgische cartograaf Mercator, die door zijn projectiemethode een nieuwtijdperk in de geschiedenis van het kaarttekenen inluidde.
12. „Een leger van gehouwen steen”, de bekende film van Theo van Haren Noman. Door middel van een knappe verfilming van naoorlogse, nederlandse verzetsmonumenten biedt de film ons een treffend beeld van Nederland in de tweede wereldoorlog. Het commentaar bestaat geheel uit verzetspoëzie (Vertoningsduur 20 minuten).
13. „Rembrandt, schilder van de mens”, het beroemde werk van Bert Haanstra. Door een filmische aaneenschakeling van Rembrandts schilderijen wordt het leven van deze 17e eeuwse meester weergegeven (Vertoningsduur 20 minuten).
14. „The sceptre and the mace”, vertoningsduur 30 minuten. Met als uitgangspunt het officiële bezoek dat de Engelse koningin Elisabeth in 1957 aan Canada heeft gebracht, geeft de film een inzicht in de historische

ontwikkeling en huidige vorm van het Canadese staatsbestuur. Ook de betrekkingen tussen het dominion Canada en het Verenigd Koninkrijk komen aan de orde. Mede door het in het Engels gesproken commentaar is de film vooral bestemd voor de hoogste klassen van het v.h.m.o.

15. „Honger”, deze film is de enige documentaire die tijdens de hongervinter van 1944-1945 over het leven van de Nederlandse bevolking is gemaakt. Hij geeft een zeer realistisch beeld van de noodtoestand in Den Haag. Men ziet hoe de zwarte handel welig tierde en welk een verbeterde strijd men leverde tegen honger en kou, waarin tenslotte zovelen bezweken. De film is klandestien vervaardigd en vormt een belangrijk tijdsdocument, dat in staat is de leerlingen, die de oorlog niet meer uit eigen ervaring kennen, althans een beeld te geven van hetgeen er gebeurd is (Vertoningsduur 20 minuten).
16. „Gisteren komt nooit weerom”, de film vertelt de geschiedenis van Jacob, een jongen uit de oude Amsterdamse Jodenbuurt, die uit honger een brood steelt en later, bezeten door de wil zich uit de armoede op te werken, een rijk man wordt. Door het lot van de Joden in de Tweede Wereldoorlog kwam de van leven bruisende Jodenbuurt vrijwel leeg te staan. Thans wordt zij gesloopt. De film grijpt de gelegenheid aan om nog eenmaal de oude buurt te tonen (Duur 42 minuten).
17. „Terug naar het eiland”, in deze film (duur 22 minuten) wordt ons het Walcheren van voor de oorlog getoond. Dan het bombardement in 1944, de daaropvolgende overstroming, het herstel van de dijk, het weer in cultuur brengen van het eiland, de wederopbouw en de eerste oogst.
18. „Watersnood 1953”, deze film bevat in kort bestek (35 minuten) de belangrijkste gebeurtenissen van de watersnoodramp die Nederland in de nacht van 31 januari op 1 februari 1953 trof. Hij begint met opnamen van de overstromingen, het met zandzakken versterken van de doorgebroken dijken en de eerste reddingspogingen van militairen en burgers. Men ziet hoe de amateurzenders het contact met de rest van Nederland onderhouden. Ook worden de prestaties van de buitenlandse militairen belicht.
19. „De zeven provinciën”, een film van 20 minuten lengte, met als onderwerp de schilderkunst die tijdens de gouden eeuw een ongekende bloei-periode kende in Holland. De geestelijke vrijheid in de Zeven Provinciën gaf een gevoel van veiligheid en evenwicht. Dit komt sterk tot uiting in de schilderijen van de Hollandse meesters in deze periode.
20. „Moderne architectuur in Nederland”, de film geeft voorbeelden van verschillende perioden in de Nederlandse architectuur van 1700 tot 1955. De zeventiende en achttiende eeuwse huizen langs de Amsterdamse grachten. Later de imitatie van de Nederlandse renaissance en barok. Het neo-classicisme en nog later het werk van Berlage met als hoogtepunt de koopmansbeurs te Amsterdam. Hierna het werk van Dudok met

zijn Hilversumse raadhuis. De film eindigt met de wederopbouw van Rotterdam sinds 1945, die geldt als het voorbeeld van moderne naoorlogse architectuur in Nederland (Vertoningsduur 20 minuten).

21. „Tocht door Berlijn”, in 25 minuten vertelt ons deze film Berlijns geschiedenis vanaf 1945 tot aan de bouw van de muur. We zien verschillende beelden van crises, zoals de eerste ernstige spanningen in 1948, de hieruit resulterende luchtbrug, de opstand in 1953 in Oost-Berlijn, en premier Kroetsjofs eis om van Berlijn een gedemilitariseerde stad te maken. De film eindigt met opnamen van de vluchtelingenstroom die uit Oost-Berlijn komt.
22. „13 augustus 1961”, vertoningsduur 12 minuten. Berlijn bestaat sinds 1961 letterlijk en figuurlijk uit twee delen. Deze film, een historisch document, is samengesteld uit opnamen die in die spannende dagen werden gemaakt.

Momenteel is een film onder de werktitel „Ons Koninkrijk” in productie, terwijl daarnaast steeds getracht wordt nieuwe films voor het geschiedenis- onderwijs aan te trekken.

De afdeling Voorlichting van de Stichting Nederlandse Onderwijs Film, Sweelinckplein 33, Den Haag, tel. 070-600924, verstrekt graag nadere inlichtingen omtrent de voorwaarden tot aansluiting bij de genoemde stichting.

* * *

Dr. J. C. de Haan, G. de Haas, J. van Zutphen GESCHIEDENIS VOOR DE H.B.S.-A, 6e druk, Wolters, Groningen, 1964, 302 blz.; HULPBOEKJE EN LEESTEKSTEN, 4e druk, Wolters, Groningen, 1957, 163 blz.

Sinds jaar en dag is ons VHMO gedifferentieerd.

Toch poogden vele methoden alle richtingen te bestrijken. Vaak stond zo'n methode dan, of pretendeerde te staan, op gymnasiaal niveau. Het te moeilijke zou de bekwame docent dan wel weten te omzeilen, over te slaan of duidelijk te maken.

Min of meer dus een ontkenning van het eigene der diverse richtingen.

De H.B.S.-A heet tegenwoordig wel de sociaal-economische richting. Als de keuze voor H.B.S.-A positief is geweest, zal de leerling met sociaal-economische belangstelling er geen zeldzaamheid zijn. Zo'n leerling zal naast politieke, culturele en institutionele dan ook sociale en economische dorst hebben. Deze te lessen is al geruime tijd het doel van de methode van de Haan, de Haas en van Zutphen.

Het examen H.B.S.-A omvat: de politieke geschiedenis vanaf 1815, terwijl daarbij komen onderwerpen uit de economische en culturele geschiedenis naar keuze van de docent.

Dit biedt de methode. Voor wat betreft dat laatste voorzover dat mogelijk is in een schoolboek.

Bevatten de laatste hoofdstukken de geschiedenis sinds de val van Napoleon, de daaraan voorafgaande behandelen onderwerpen als: het mercantilisme, de gilden, de Hanze, de Renaissance en het Humanisme e. a.

Niet elke docent zal die onderwerpen kiezen. Toch zijn ze in dat andere geval niet geheel nutteloos: de leerling kan er in grasduinen en graantjes meepikken, de docent kan zo'n hoofdstuk tot voorbeeld nemen als hij vreest in zijn eigen hoofdstuk te uitgebreid te worden.

De methode is beknopt in de goede zin van het woord, is vrij sterk systematisch en is goed geïllustreerd.

De docent die slechts het boek wil uitleggen, zal er te weinig in vinden. Wie het boek als uitgangspunt neemt, zal ervaren dat niet al te veel gras voor zijn voeten is weggemaaid.

Het hulpboekje bevat hoofdlijnen, waar sommige leerlingen van schijnen te houden vlak voor het examen - meestal tot weinig genoeg - maar wat veel interessanter is: leesteksten. Voor een schoolboek zijn deze voortreffelijk. Is er dan over dit boek niets kritisch te zeggen, gelijk dat heet?

Natuurlijk, er staan dingen in die men anders zou willen formuleren, die men zou willen nuanceren, die men zou willen bijscherpen. Een methode slechts geschikt voor die docenten die op basis van hun boek hun vak geven. Docenten die aan de hand van dit boek willen lopen, zullen ervaren dat de leerlingen liever d'ér docenten handen willen voelen.

C. A. J. Salman

* * *

EEN VERMELDENSWAARDIG EXPERIMENT

De uitgever Muusses te Purmerend stuurde mij „op verzoek van de auteur”, J. M. Roelofsen, - die ik overigens bij mijn weten niet ken - het boekje: Kleine Chronik von deutschen Leben aus deutschen Schriften zusammengelesen. Het is dus een bloemlezing die blijkens de aard van de inhoud bedoeld moet zijn voor de lessen Duits in de hoogste klassen van het V. H. M. O.

De wijze waarop de bundel is samengesteld geeft mij aanleiding er hier iets over te zeggen. De stukken en stukjes, hoofdzakelijk proza, zijn zo gekozen, dat zij een overzicht geven van Duitslands geschiedenis, beginnend ongeveer 1900 tot heden. Ook bepaalde karaktereigenschappen van het Duitse volk worden de jonge lezers onder ogen gebracht, speciaal in de hoofdstukken: Warnung und Einführung en Intermezzo. Daarin staan beschouwingen - let wel kritische beschouwingen - over moed, gehoorzaamheid, orde en discipline. De lezers worden er reeds in het eerste hoofdstuk op geattendeerd, dat men voorzichtigheid dient te betrachten bij het beoordelen van andere landen en volken. Militarisme en nationalisme uit de periode vóór Hitler komen ter sprake. Het Hitler-tijdperk neemt wel de helft van het boekje, dat 112 blad-

zijden telt, in beslag. De stukken zijn vaak van een inleiding voorzien, waardoor ze hun plaats krijgen in de historische ontwikkeling van Duitsland.

De samensteller belooft in zijn inleiding, dat niemand zich bij deze lectuur hoeft te vervelen. Hij heeft volkomen gelijk. Ik kan mij daarom voorstellen dat de leraren Duits deze bloemlezing willen opnemen in de boekenlijst van hun school. Daarvan zouden hun collega's geschiedenisleraren een prettig profijt hebben. In de Duitse les kwam dan een aanzienlijk deel van de nieuwste geschiedenis in Duitsland aan de orde. Op basis van deze lectuur zou een vruchtbare samenwerking tussen beide groepen kunnen ontstaan. Immers ook in de geschiedenisles zou het onderhavige boekje gebruikt kunnen worden, op de manier die de samenstellers van Stijgbeugel voor ogen staat.

Als geschiedenisleraar had ik in de Kleine Chronik ook graag enkele teksten die van de Nazi-hoofdmannen zelf stammen, opgenomen gezien, bv. uit Mein Kampf, van Goebbels, uit Der Stürmer. Nu leest men op een enkele uitzondering na - Hitler over zijn generaals (blz. 90) - alleen over hen. Mogelijk krijgt het Duitse verzet onevenwichtig veel belangstelling vergeleken bij de gruwelen van het Nazi-regiem. Laat mij Rudolf Walter Leonhardt citeren:

„Ist es nötig, diese alten Geschichten wieder aufzuwärmen?“

„Ich fürchte, ja. Sonst kann man die neuen Geschichten nicht verstehen“

(blz. 56).

Wanneer ik de wens uitspreek, dat er ook voor Frans en Engels dergelijke bloemlezingen worden samengesteld, plaats ik mij natuurlijk op het standpunt van de geschiedenisleraar. Maar het is mijn overtuiging, dat de collega's van de talen daarbij niet tekort hoeven te komen. Ik zou haast zeggen: integendeel!

P. A. M. Geurts

* * *

G.E. van der Strate VAN PRIMITIEF NAAR MODERN
J.Noorduyn en Zoon, Gorinchem, 1964, f 9,20.

De poging van de heer van der Strate, om in 293 bladzijden (inclusief plaatjes en kaartjes) de politieke-, sociale-, economische- en cultuurgeschiedenis van prehistorie tot heden samen te vatten, lijkt mij mislukt.

In zijn „ter inleiding“ verklaart schrijver, dat het boekje bestemd is voor leerlingen, die na drie of vier jaar het V.H.M.O. verlaten en daardoor een overzicht missen van de moderne tijd. Verder is het bestemd voor kweekscholen, sociale akademies en andere onderwijsinstellingen, maar ook voor geïnteresseerde krantenlezers. Ik kan niet inzien, dat het nodig was, naast de vele boeken, die bovengenoemde categorieën reeds ten dienste staan, ook nog dit boekje op de markt te brengen. Het staat boordevol onnauwkeurigheden, halve waarheden, oppervlakkige, ongenueanceerde en onduidelijke opmerkingen. De synthetische opzet van het boek verstoort op ontoelaatbare wijze de

chronologie.

Op blz. 83 leest men eerst over de Rozenoorlogen, vervolgens over de Honderdjarige oorlog en dan komen op blz. 91 de Noormannen.

Op één en dezelfde blz. 113 komen Philips II en Karel III van Spanje aan de orde; de een heet „doodgraver van het Spaanse rijk”, de ander „de beste koning, die Spanje gehad heeft”, echter met de toevoeging „niet dat hij zo bekwaam was, maar hij wist bekwame ministers te kiezen”. Een bladzijde verder zitten we dan bij Richelieu.

Op de passus over Lodewijk XVI volgt Hendrik VIII van Engeland, zodat die arme kinderen, die niet meer dan 3 of 4 jaar V.H.M.O. kunnen halen, om van de geïnteresseerde krantenlezer maar te zwijgen, halsbrekende toeren door de eeuwen moeten verrichten.

Na de vermelding van het eind van de Amerikaanse vrijheidsoorlog (1783) volgt de geschiedenis van Karel V en de Bourgondische kreits (kleine letter!). Na de inlijving van de Zuidelijke Nederlanden bij Frankrijk volgt de godsdienstvrede van Augsburg en de Dertigjarige oorlog. Daarna ontdekt Columbus Amerika. Tientallen bladzijden verder komt de Dertigjarige oorlog weer aan de orde.

Na het congres van Wenen volgt een uitvoerige behandeling van de diverse Nederlandse grondwetten in de Franse tijd en dan een hoofdstuk over politieke stromingen en partijen in de 19e en 20e eeuw. Hiertussenin staan foto's van de ovens van Neuengamme en van een stapel lijken in Nordhausen en van het bijeendrijven der joden (kleine letter!). Dan komt er een enorm stuk vaderlandse geschiedenis en daarna de rest van de politieke geschiedenis der Europese staten, telkens per land van 1815 tot heden, zodat men op de ene bladzijde in 1950 vertoeft en op de volgende in 1815.

Naast deze bezwaren tegen de rommelige opzet van het boekje, staan die tegen de slordigheid in stijl, schrijfwijze en compositie.

Enkele voorbeelden:

„Hij (de Neanderthaler) bezat nog geen kin, maar wel verstand ” (pag. 9).

„... dit leidde tot verslapping van het Romeinse volk. Zijn benen bleken niet sterk genoeg om de weelde te dragen ” (pag. 46).

„De Romeinse godsdienst was - ondanks alle ceremoniën - grotendeels bijgeloof ” (pag. 52).

„Naast deze 300 patriciërs stonden de plebejers ” (pag. 48).

Zo kan men doorgaan overal waar men het boek openslaat. Het collegium philosophicum te Leuven wordt ten onrechte „klein seminarie” genoemd (blz. 219). Men leest legende i.p.v. sage (Romulus en Remus); MithrAdates i.p.v. MithrIdates; NikoDeMia i.p.v. NikoMeDia enz.

Diverse mededelingen zijn zobeknopt, dat schrijver ze net zo goed had kunnen weglaten. Over Caesar staat niet anders dan dat hij in de weinige jaren van zijn bewind de kolonisatie bevorderde en de lasten van de provincies verzacht heeft.

Over de Julische keizers staat letterlijk niets meer dan wat hier volgt:

„De bekendste waren Tiberius en Claudius, de beruchtste Nero, die zijn

familieleden en zijn leermeester Seneca liet ombrengen. Zelf liet hij zich op de vlucht door een slaaf doden”.

Hadden die laatste 11 woorden niet weggelaten kunnen worden om plaats te maken voor de prestaties van keizer Claudius? Bovendien is deze behandeling op blz. 47 erg pover, wanneer men haar vergelijkt met het uitvoerige excerpt uit Kühn op pag. 9, compleet met Moustérien etc. etc.

Trouwens, 7 bladzijden prehistorie staat niet in een juiste verhouding tot 13 bladzijden Romeinen.

Herhaaldelijk treft men „behandelingen” aan als volgt:

„Ook Egypte kwam omstreeks 200 onder Romeinse voogdij. Deze rijke korenschuur werd in 30 een Romeinse provincie. Macedonië moest in 197 Griekenland aan Rome afstaan. Syrië trachtte Griekenland te heroveren. . . ” (pag. 45).

Wat wil schrijver met een zin als:

„Toen Carthago zich langzamerhand herstelde, stookten de Romeinen een Afrikaanse vorst tegen de stad op (Cato!)” (pag. 44).

Ik ben toch wel bang, dat die geïnteresseerde krantelezers (mogen het ook kranteNlezers zijn?) gaan denken, dat die Afrikaanse vorst Cato heette.

In zijn inleiding pretendeert de auteur een volledig overzicht van het historisch gebeuren te geven voor hen, die door de overmaat van feiten de draad van de geschiedenis dreigen te verliezen. Door de boven gesignaleerde gebreken mankeert echter elke draad en krijgt men helemaal geen overzicht, laat staan inzicht. Het is van alles wat en van niets iets.

C.W. van Voorst van Beest

* * *

INKIJK EN UITZICHT, Leerboek der Algemene en Vaderlandse Geschiedenis door G. P. J. van Alkemade, B. J. E. de Blank, J. Bovenberg en P. A. Kouwenhoven. Deel I 4e druk, deel II 3e druk, Uitg. J. Muusses N.V., Purmerend, prijs dl. I f 6,50; dl. II f 6,90.

Naarmate de schrijvers van InkiJK en Uitzicht ouder worden, gaat hun boek er jeugdiger uitzien. Vele lezers kennen waarschijnlijk nog de eerste druk: turven waar reuk noch smaak aan was, geen al te best papier en miserabel geïllustreerd. Dit alles kan van de jongste drukken niet worden gezegd. Het zijn aantrekkelijke boekjes, leuk geïllustreerd en zelfs de omslag ziet er nu aardig uit. De tekst is bekort en dat kon ook wel. Naar mijn mening staat er nog heel wat in dat kan verdwijnen. Hoezeer ik het waardeer, dat de schrijvers hun stof concreet hebben gehouden en zich niet te buiten gaan aan vreemde woorden en abstracte beschouwingen, die zeker voor leerlingen der lagere klassen niet te begrijpen zijn, het gaat mij te ver als bv. indeel I op één bladzijde en wel op pag. 56 namen worden genoemd als Flaminius, Cynoscephalae, Antiochus III, Perseus, Pydna en Lucius Aemilius Paullus. Dat wij in onze jeugd met deze volkomen overbodige namen zijn geplaagd, is nog geen reden

ze ten eeuwigen dage in de leerboeken te blijven vermelden. Terecht naar mijn opvatting (maar daar denkende schrijvers van het boek misschien anders over) wordt er de laatste tijd meer en meer naar gestreefd de omvang van de geschiedenisstof vóór 1850 te beperken teneinde meer tijd te winnen voor een grondiger behandeling van de moderne geschiedenis. Ik hoop van harte, dat de schrijvers van leerboeken zich bij dit streven aansluiten. Menig recensent acht zich verplicht ten bewijze dat hij een boek grondig heeft gelezen aan te komen met een lijst van onjuistheden. Ik voelde me niet geroepen deze gewoonte te volgen. Wat al te opvallend is echter de ontsierende fout op de titelpagina van deel II, waar wordt aangekondigd dat dit deel de historie van ± 1660 tot ± 1815 bevat, terwijl dit moet zijn ± 1500 tot ± 1660. Al met al kan ik de collega's de kennismaking met dit verjongde leerboek aanbevelen.

G. L. Heij

* * *

A. Adang en Dr. F. E. M. Vercauteren, MENSEN EN MACHTEN III
J. M. Meulenhoff, 1964, f 6,50.

Evenals van de andere deeltjes van deze methode is de uiterlijke verzorging uitstekend. Bezien we de inhoudsopgave, dan treft ons meteen de gedurfdheid van een volkomen nieuwe opzet.

Het deeltje begint bij 1870 en opent met: Aan de Poort van onze Tijd. Dit hoofdstukje geeft een doorkijk tot 1914. In politiek opzicht is het uiterst summier en dit kan ook, omdat het politieke beeld ervan later uitgewerkt wordt. Het schenkt vooral aandacht aan de natuur-wetenschappelijke en technische verworvenheden, aan de sociaal-economische geschiedenis en aan het culturele leven van die periode. Een oneffenheid zag ik er graag in gladgestreken en wel in de paragraaf, die aan het laatstgenoemde aandacht schenkt. De schilderkunst van die tijd is inderdaad spectaculair, maar wil dat zeggen, dat de auditieve en audio-visuele kunst van diezelfde tijd een cultuuraspect vormen dat met twee namen kan worden afgedaan?

Over het daaropvolgende hoofdstukje: Europa tussen Democratie en Autarkie, niets dan goeds. Het is een beknopte en mooie tijdschildering, die tot een vruchtbare les zal leiden. Dit geldt ook voor: Veranderingen rondom de Stille Zuidzee. Mag ik hierbij opmerken, dat de Stille Zuidzee niet identiek is aan de Grote Oceaan, hoewel deze er klaarblijkelijk mee bedoeld is?

Het Tijdvak van de Gewapende Vrede vormt met de beide vorige hoofdstukken een goed uitgebalanceerd geheel. Om die reden had ik het dan ook liever als eerste van deze trits gezien.

Enige opmerkingen over de inhoud ervan:

In Engeland spreekt men wel van de Franco-Prussian War, in een Nederlands geschiedenisboek verwachten we terecht Duitsland genoemd als de

tegenstander van Frankrijk in 1870.

Ik lees: In Frankrijk herleefde de revanche-gedachte toen Duitsland koloniën in Afrika ging verwerven. Deze zin suggereert causaal verband, terwijl het een min of meer toevallige gelijktijdigheid is geweest. Een raadsel is het voor mij, dat de schrijvers spreken over de laatste resten van een Europees saamhorigheidsgevoel dat bij de meerderheid van de politici aan het verdwijnen was. Waar blijkt dit gevoelen uit? Is dit misschien het streven om de Europese vrede te behouden, waar in paragraaf 4 over gesproken wordt? Waarom niet gesproken over het Europese evenwicht. De schrijvers nemen wel 1870 als caesuur. Waarom dit niet uitgewerkt. Het Europese evenwicht is toch nog altijd de moeite van een bespreking waard. Ook hadden zij zo de Eerste Wereldoorlog, die in kort bestek naar de feiten behandeld wordt, meer achtergrond kunnen geven. Dan had het ook zin gehad het hoofdstuk De Nederlanden rondom de Eeuwwisseling buiten de opeenvolging van de voorafgaande onderwerpen te plaatsen.

Jammer ook, dat dit hoofdstuk in de titel verwachtingen kweekt waaraan niet wordt voldaan. Het kijkt niet over onze zuidelijke grenzen. Overigens wordt de stof er zo in aangeboden, dat deze ongetwijfeld de belangstelling van de leerlingen gaande zal houden en dit is een verdienste.

Zullen we, voor we in 1974 het eeuwfeest van het Kinderwetje van Van Houten herdenken, er niet eens op wijzen, dat dit meer een economische dan een sociale wet was?

De tijd tussen de wereldoorlogen is in een doordachte en hanteerbare onderverdeling behandeld:

Experimenten met de vrede (1919 - 1929),

De crisis in de democratie, met hierin afzonderlijke beschouwingen over Rusland (1917 - 1939), Italië en Duitsland (1918 - 1939) en Frankrijk, Engeland en de Verenigde Staten (1918 - 1939),

Een samenleving onder spanning (1929 - 1939),

Nederland tussen de beide wereldoorlogen.

Uiteraard is deze tijd sterk politiek gericht, maar het tijdbeeld blijft hier niet toe beperkt.

Naast het vele werkelijk goede dat er in voorkomt, doet een paragraaf die van wezenlijk belang is me aan een werkschema denken, nl. die waarin de Grote Crisis wordt besproken. Enige uitwerking hiervan is wel gewenst en kan ook zonder bezwaar, gezien de pagina-ruimte aan het einde van het hoofdstuk.

Willen de schrijvers de karakterisering van het werk van Paul Klee uit deze hoofdstukken vergelijken met wat zij van hem zeggen in het eerste hoofdstuk? Zoals het er nu staat sticht het verwarring.

De Volkenbond wordt op enige plaatsen verschillend benaderd, en wel zo, dat de leraar nodig is om er overeenstemming tussen te brengen. Waarom deze niet bekeken vanuit haar wezen: het streven naar collectieve veiligheid. Haar plaats in de reactie op de catastrofe van 1914 is dan ook meteen meer aannemelijk.

De Tweede Wereldoorlog en de tijd erna: De Wereld in het Atoomtijdvak, worden goed doorzichtelijk weergegeven. Tegen de vele letternamen die in dit laatste voorkomen kan men, gezien de actualiteit ervan, moeilijk bezwaren hebben. Een enkele omissie achter O.E.E.S. vullen de leerlingen zelf wel aan. Mijn compliment voor de mooie bezinning op onze tijd en zijn problemen in: *Pacem in terris*, waarmee dit boekje sluit.

Er rest me nu nog wat te zeggen over de leesstukjes en de illustraties. In meerdere gevallen breiden de leesstukjes de inhoud van de lessen op een voor de leerlingen aangename en leerzame manier uit, of accentueren zij het menselijke element, wat in een moderne methode nu eenmaal niet mag ontbreken. Naast enige traditionele illustraties komen er vele voor, die getuigen van een gelukkige keuze, omdat we ze niet zonder meer zullen kunnen passeren. Enkele illustraties zag ik liever vervangen door meer sprekende, nl. die van de stadsbeelden van New York en Brasilia, de landing van de parachutisten voor de slag bij Arnhem, de universiteit van Moskou en vooral die van Hitler en Goebbels temidden van een hysterisch juichende massa.

Besloot ik mijn kritiek op het tweede deeltje van deze methode met te zeggen, dat het de schrijvers aan besnoeiing en visie had ontbroken, op dit deeltje is dit gelukkig niet van toepassing. Er is visie aanwezig, met name op de tijdvakken 1870 - 1914 en 1919 - 1939. Het ware me liever geweest als ik hierin geen tijdvakken had behoeven te onderscheiden. De oorzaak hiervan is in het tweede deeltje te zoeken.

Met deze visie gaat een gezonde en prijzenswaardige besnoeiing hand in hand. In bovenstaande kritiek heb ik gesproken over een paragraaf die aan een werkschemadoet denken. Dit lijkt mij te wijten aan een zekere haast om het boekje op de markt te brengen. Het draagt er meer sporen van, en de meeste van mijn opmerkingen zijn misschien hiertoe te herleiden. Men late zich er echter niet door weerhouden dit deeltje te gebruiken. De aanschaf ervan is volledig verantwoord.

M. J. C. Hendriks

* * *

ENKELE SUGGESTIES BETREFFENDE STOFKEUZE, ONDERRICHT EN STUDIEMETHODE

Stofkeuze

We kunnen proberen (maar daar zal het wel bij blijven) de hele geschiedenis zonder leemten te geven; we zullen dan de leerlingen overvoeren met een ballast van namen, feiten en jaartallen, die van buiten geleerd worden en spoedig vergeten zijn. We geloven (waarschijnlijk) zelf ook niet, dat de leerlingen op die manier de continuïteit van de hele geschiedenis overzien; dat is onmogelijk als de geschiedenis uitgesmeerd wordt over 5 of 3 jaren. We

kunnen - beter, we mogen geen inleiding in de geschiedenis als wetenschap trachten te geven.

Uitgangspunt voor stofkeuze zal moeten zijn: wat willen we bereiken met ons geschiedenisonderricht en welke leerstof is daarvoor bruikbaar? Het lijkt me noodzakelijk dat iedere geschiedenisdocent nagedacht heeft over het uiteindelijke doel van zijn onderricht, zich een bepaald doel - hoe veelzijdig ook - gesteld heeft en dit in praktijk tracht te brengen. Alle leerstof die niet past bij dat doel, moet geschrapt worden.

Op de tweede plaats zal bij de stofkeuze rekening gehouden moeten worden met de capaciteiten van de jeugdige leerling. Ook hier weer: schrappen wat de leerling niet aan kan of wat geheel buiten zijn belangstellingssfeer ligt. Op de derde plaats moet rekening gehouden worden met de beschikbare tijd: er moet ruimte zijn voor een goede didaktiek en ... voor het leren studeren.

De keuze van een leerboek is al een stofkeuze. Maar schieten we niet te kort als we de slaaf zijn van de leerboekschrijver en zonder meer het hele leerboek willen behandelen? Niet alleen staan ook in de huidige leerboeken stukken die het begrip van de leerling ver te boven gaan of overbodig zijn voor ons gestelde doel, maar ook is de leerstof meestal te omvangrijk: willen we „klaar” komen, dan moeten we ons bijna wel houden aan de „epische” methode (voordracht - overhoren - voordracht - enz.), afgewisseld met wat denkvragen om de leerlingen er een beetje bij te houden. Ook bij de zgn. semi-concentrische methode (voor- en nadelen verder buiten beschouwing gelaten) moet men in de lagere klassen maar „klaar” zien te komen met de hele geschiedenis.

Overigens kan de stofkeuze van v.d.Hoeven-Reinsma (Fundamenten en mijlpalen) of Adang - Vercauteren (Mensen en Machten) wel als uitgangspunt voor een eigen verantwoorde stofkeuze dienst doen, maar dan zonder de semi-concentrische methode zelf toe te passen (welke structurele of diachronische methode: niet de geschiedenis verbrokkelen over korte tijdvakken). De leerlingen krijgen op een paar gestencilde blaadjes (De boekdrukkunst is al uitgevonden) een opsomming van de belangrijkste onderdelen van de leerstof van het jaar. Die komen, uitgewerkt door de leerlingen, in een apart schrift te staan, worden regelmatig gerepeteerd en moeten in ieder geval bij de proefwerken van het hele leerjaar gekend worden; op deze wijze blijft er nog wat „hangen” ook. De rest van de leerstof komt niet noodzakelijk in de les aan de orde en hoeft niet in zijn geheel en door iedere leerling „geleerd” te worden. Iedere leerling krijgt op zijn minst de leerstof van de semi-concentrische leergang te verwerken (zeker de goede leerling nog wat meer), maar wat daarbij voor de eerste 2 leerjaren op het programma staat, wordt over 3 leerjaren uitgestreken. Op deze wijze blijft er ruimte over, in de hogere klassen voor het uitdiepen van bepaalde onderdelen van de leerstof, het bespreken van actuele kwesties, enz., in de lagere klassen voor een andere aanpak en voor het leren studeren.

De richtlijnen voor wat er per leerjaar behandeld moet worden en bij het

eindexamen gekend moet worden, zijn zo vaag, dat het schrappen van leerstof geen enkel bezwaar oplevert. Bovendien kan men aan een bijzondere school ook nog afwijken van die richtlijnen; als we zorgen dat de Rector of Directeur een gedetailleerd leerprogramma van ons vak heeft, kunnen er geen Moeilijkheden komen, ook niet bij het eindexamen.

Onderricht

Er zullen wel evenveel methodes zijn als geschiedenisleraren en met iedere methode zal wel iets goeds te bereiken zijn. Zelfs met de „epische” methode, die nu vrijwel algemeen verworpen wordt (Kennis die verworven wordt zonder eigen aandeel en stellingname wordt zo vlug vergeten, dat ze de moeite van docent en leerling niet loont). „De” methode zal er nooit komen, omdat bij iedere docent, iedere klas en ieder onderwerp nu eenmaal een aparte methode past. Naar een goede methode wordt al jaren gezocht door een aantal didactiekdocenten en geschiedenisleraren.

Men zoekt de vernieuwing en verbetering (De nu volgende opsomming wil niet volledig zijn) in:

- de leerlingen d.m.v. vragen en opdrachten leren denkend te lezen (werkboekjes bij diverse leerboekjes; Stijgbeugel);
- de groepering van de leerstof om „centres d'intérêt” (Onze wereld; Fasen en facetten);
- het laten maken van excerpten en scripties;
- het dramatiseren en voordrachten laten houden over door de leerlingen gelezen artikelen, krantenberichten, enz.;
- klassediscussie (bijv. naar aanleiding van Blikopener en Reflector), kortom in het activeren van de leerlingen. Verder in:
- het visualiseren van het onderricht d.m.v. knipplaatjes (bijv. Kleio geknipt) en lichtbeelden.

In de lagere klassen zal de vertelling altijd wel voorop blijven staan, maar dan toegelicht met wandkaart en atlas, plaatjes en lichtbeelden, het voorlezen of laten horen van fragmenten uit muziek en literatuur (korte sage, ridderroman e.d.) Ook dit mag geen monoloog van de leraar zijn; de leerlingen moeten actief betrokken worden bij de ontvouwing van de leerstof. En het moet vooral niet te lang duren, want langer dan een half uur kan de leerling niet luisteren (wel stil gehouden worden).

In de middenklassen is variatie en activering van de leerlingen het hardst nodig. Hier kunnen ze geen halve les vruchtbaar luisteren; hier moeten ze iets doen. Uitgangspunt kan zijn: door de leerlingen geprepareerde stof. Het „doen” kan dan zijn: corrigeren, aanvullen en inkorten van hun samenvatting. Verder kan de tijd vruchtbaar besteed worden aan opdrachten en taken, per leerling of in groepjes, uit naslagwerken, andere leesboeken met leesteksten en historische bronnen (bv. Wigman, Geschiedenis der mensheid; de Vries en Klomp-maker, Getuigenis van het verleden, 200 historische fragmenten; v. Apeldoorn, Sprekend verleden, krantenlectuur 1795 - 1961) en leesboeken. In de hogere klassen kunnen die taken wat meer in de diepte gaan. Een voordeel hierbij is

ook, dat zelfs de vlugge en intelligente leerlingen vruchtbaar bezig zijn. Bij dit alles is een vaklokaal onontbeerlijk, liefst van grotere afmetingen dan een gewoon theorielokaal. Bij of in het vaklokaal dient een berging te zijn voor wandkaarten en boeken. Een projector moet „bedrijfsklaar” staan en het lokaal moet gemakkelijk verduisterd kunnen worden (of er moet een daglichtprojectiescherm zijn, maar dat voldoet niet in een klein lokaal). Ook projectiemateriaal kan natuurlijk niet gemist worden.

De „have-nots” onder de geschiedenisdocenten zullen meteen zeggen: hoe kom ik er aan? Waar een wil is, is een weg; die weg kan langs een zeker Departement lopen, maar zal wel uitkomen bij Rector of Directeur.

Voor wie wat filmstrips en dia's betreft advies behoeft: bestel alleen zicht-zendingen, knip filmstrips in stukjes en zet die in glasloze plasticraampjes. Bij Lumen en P.O.C. bijv. (beiden te Hilversum) kan men jarenlang het goedgekeurde begrotingsbedrag besteden.

Leren studeren

Als een leerling op de middelbare school mislukt of doubleert, kan dat wel eens liggen aan hemzelf. Maar daar mogen we niet vanuit gaan: de school, iedere docent zal eerst de hand in eigen boezem moeten steken. En niet om de selectiemethode te verbeteren (al is dat natuurlijk ook wel belangrijk). Voor slagen of mislukken van zwakke leerlingen op de middelbare school zijn m.i. zeer belangrijk:

Heerst er in de school een sfeer van rust en orde?

Wordt het huiswerk voldoende gecontroleerd en wordt er iets gedaan tegen slordigheid? (Bij de talen en wiskunde bv. zijn in de lagere klassen ongeveer de helft van de fouten in proefwerken gewone slordigheidsfouten).

Menen de docenten tekort te schieten als zij niet $1/5$, $1/4$ of meer van een klas een onvoldoende geven ofwel geven zij voor de minst goede werkstukken automatisch een onvoldoende?

Wordt er door iedere docent iets gedaan om de leerlingen een goede studiemethode aan te leren?

Over dit laatste punt heb ik nog bijna niets gehoord of gelezen. En het is natuurlijk gemakkelijk als je kunt zeggen: volgende les bladzijde zoveel en zoveel kennen. Maar schieten we dan niet ernstig tekort in onze taak? Het gaat er toch niet alleen om, de leerlingen een bepaalde hoeveelheid kennis bij te brengen, maar ook om ze te leren hoe die kennis verworven kan worden (Karaktervorming e.d. hier - zoals in het hele artikel - buiten beschouwing gelaten). Het is een van de nieuwe inzichten die straks ook in de brugklasse verwezenlijkt moet worden en waarmee iedereen te maken krijgt.

Zelf heb ik enkele jaren ervaring aan een school met geleide studie (zie St. Bonaventura van 30 november en 14 december 1962). Als ik iets van die ervaring weergeef, dan bedoel ik niet „de” methode te schetsen. Integendeel, ik hoop spoedig een betere methode te leren kennen.

Als ik na het eerste huiswerk in de eerste klas een klasgesprekje houd over

de vraag: hoe heb je het huiswerk geleerd? - dan variëren de reacties van: een paar keer overgelezen, tot: helemaal van buiten geleerd. Toch zijn er ook bruikbare ideeën bij. Als ik die bundel, kom ik tot het volgende:

1) De als huiswerk opgegeven bladzijden rustig doorlezen en daarbij onbekende woorden opzoeken in het woordenboek en opschrijven in het werkschrift.

Toelichting: Het huiswerk moet een enigszins afgerond geheel zijn (Het is echt niet nodig voor iedere les huiswerk op te geven) en dit geheel moet eerst, zij het nog vaag, bekend zijn, voordat analyse van de onderdelen kan beginnen. De betekenis van woorden die niet duidelijk of onjuist in het woordenboek omschreven staan, is in de les reeds opgeschreven. U zult ervan verstoeld staan, welke gewone Nederlandse woorden aan leerlingen van een eerste klas onbekend zijn.

2) Alinea voor alinea goed bekijken, zich afvragen waar het precies over gaat en dit kort opschrijven; vooral goed letten op de samenhang.

Toelichting: in de eerste klas wordt aanvankelijk dit opschrijven samen gedaan, c.q. voorgedaan. Geleidelijk aan doen de leerlingen het helemaal zelf, onder toezicht. De vluggen en intelligenten hebben na een paar maanden nagenoeg geen hulp meer nodig; een enkeling leert het nooit. Ook in de hogere klassen is nog wel eens hulp nodig, zeker als het gaat om stromingen als liberalisme, socialisme e.d., maar meestal kunnen de leerlingen een groot deel van de leerstof zelf verwerken uit het leerboek. Op deze wijze is het ook niet nodig, dat de hele leerstof of eindexamenstof in de les aan de orde komt. Wel blijft natuurlijk controle nodig d.m.v. overhoringen en proefwerken.

3) Aan de hand van de opschriften van het leerboek of zelf gemaakte vragen zichzelf controleren door de verschillende onderdelen van de leerstof kort na te vertellen.

Toelichting: het is van groot belang, dat de leerlingen bij een zgn. leervak zichzelf leren controleren. Ze hebben er behoefte aan en als hun geen methode hiervoor wordt aangeleerd, geloven velen het wel na enige tijd. Het zelf vragen maken is moeilijk; voorkomen moet worden, dat het invulvraagjes worden, met één woord als antwoord.

Het kost veel tijd om de leerlingen een studiemethode aan te leren: in de laagste klassen zeker iedere les 15 - 20 minuten. Maar ze kunnen toch geen 50 minuten luisteren en de „verloren” tijd wordt in de hoogste klassen wel weer ingehaald. Een moeilijkheid blijft bestaan doordat leerlingen van andere scholentussendoor erbij komen: m.n. ULO-leerlingen hebben soms een geheel verkeerde studiemethode.

Bovenstaande heeft alleen maar de pretentie de discussie op gang te houden of te brengen.

Chr. E. J. Thijssen

Tijdschriftenkroniek

De redactie verzoekt opgave van naam en adres van leden van de V.G.N. die mede willen werken de rubriek „Tijdschriftenkroniek” tot ontplooiing te brengen.

Men kan een of meerdere wetenschappelijke tijdschriften in deze rubriek gaan verzorgen. Volstaan kan worden met opgave van het tijdschrift, en vermelding van voor het onderwijs belangrijke artikelen, indien nodig, een toelichting van enkele regels.

De totstandkoming van deze rubriek wordt door de redactie van algemeen belang geacht.

* * *

The World and the School, nr. 2, Spring 1964. Hierin komen drie discussie-artikelen voor over contemporaine geschiedenis: de Atlantische Gemeenschap, de kwestie Cyprus ende situatie in Malesië. Verder een overzicht van hetgeen in internationaal verband gedaan wordt tot zuivering van de handboeken voor het geschiedenisonderwijs, met name het werk van het International Schulbuchinstitut te Braunschweig. De geografie van Nederland komt besproken, er is een overzicht van het onderricht over onderwerpen van internationale aard in Canada, Italië, België en Engeland.

Tenslotte bevat dit nummer mededelingen over internationale conferenties van leraren in geschiedenis.

G.

* * *

Navo maandblad, september 1964. Prof. H. Brugmans - De Wedergeboorte van een liberaal Westen, blz. 2 - 10; John S. Hodder - De mobiele NAVO-strijdmacht in actie, blz. 11 - 20.

Boekbespreking

Gerald Pawle - Winston Churchill als Kolonel Warden, 2 dn. Elsevierpockets A 106, 107.

Deze twee deeltjes zijn in dezelfde reeks verschenen als Churchill's memoires en vormen er een waardevolle begeleiding van. De aanvulling van de titel „achter de fronten van de Tweede Wereldoorlog” wijst hier trouwens op. De inhoud ervan is gebaseerd op persoonlijke ervaringen en mededelingen van een vertrouwenspersoon van Churchill tijdens de oorlog, kapitein-luitenant-

ter-zee C.R. Thompson, en op instigatie van Churchill zelf te boek gesteld. Indiscretie hoeven we er dan ook niet in te zoeken. Wel wordt er behoorlijk wat inside-information in gegeven en op sommige plaatsen zelfs ontstellende, echter nooit sensationeel.

Zeer sterk aanbevolen, zowel voor eigen gebruik als voor de leerlingenbibliotheek.

M. J. C. Hendriks

* * *

Jacques Madaule - Teilhard De Chardin. Een eerste kennismaking met zijn leven en denken (vert. J. van Geloven).

Uitgeverij Helmond, Helmond 1964, 110 blz.

Teilhard de Chardin is een mode-naam geworden. Wie nog durft bekennen, dat hij maar weinig weet van de grote man en zijn ideeën, kan een nuttige introductie vinden in bovengenoemd werkje. De auteur karakteriseert zijn boek als „een biografische inleiding op het denken van Teilhard”.

Geurts

* * *

Mr. H. Hardenberg - Etta Palm, een Hollandse Parisienne 1743 - 1799.

Van Gorcum's Historische bibliotheek nr. 68, Assen, 1962, geb. f 9,75.

Etta Palm - Aelders heeft ongetwijfeld een bewogen leven gehad. Deze dochter van een Groningse korsettenmaker werd al spoedig Ettalief voor de Groningse studenten. Negentien jaar oud ontvluchtte zij met de student Palm Groningen en trouwde met hem. Zij ging door met haar amoureuze avonturen en Palm liet zich dan ook van haar scheiden.

Daarna begon Etta aan haar „diplomatieke carrière” als geliefde van Munniks, die benoemd was als consul in Messina. In Parijs echter zag zij een groter arbeidsterrein en als „baronesse” Aelders zou zij in het ancien regime spoedig furore maken. Zelfs de Franse eerste minister Maurepas gebruikte haar als zijn agente om Nederland te brengen tot deelname aan de Amerikaans-Franse oorlog tegen Engeland. Zowel de Pruisische als de Nederlandse gezant in Parijs gebruikte haar als inlichtingenbron. Haar sympathie voor Oranje bracht haar in pennestrijd met Mirabeau. Zij correspondeerde - uiteraard tegen beloning - met raadpensionaris van de Spiegel. Etta hielp bovendien mee de Franse regering af te houden van interventie in Nederland toen Pruisen hier ingreep, en ontmaskerde kleinere anti-Oranjecomplotten. Na de Revolutie probeerde zij de Franse en Nederlandse republieken tot elkaar te brengen. Zij kwam in woord en geschrift op voor de rechten van de vrouw tijdens de Franse revolutie. Ondertussen verkocht zij haar nieuwtjes aan allen, die betalen wilden. Dit bezorgde haar de naam van intrigante, hypocrite en spionne en bracht haar korte tijd in de gevangenis.

Na de Franse oorlogsverklaring aan Pruisen en Oostenrijk en de September-

moorden vertrok zij naar Den Haag. Van Nederland uit gaf zij inlichtingen door naar Parijs en probeerde een Nederlands-Franse oorlog te voorkomen. Haar grote rol was uitgespeeld en zij had er ongetwijfeld goed aangedaan een audiëntie bij Willem V te beschouwen als het einde van haar carrière. Van de Spiegel adviseerde haar dit ook. De Nederlands-Franse oorlog zette haar op een zijspoor, al probeerde zij nog wel onderhandelingen tussen de twee republieken op gang te brengen. Toen de Fransen in Nederland waren, werd zij zelfs nog in de donjon van Woerden opgeborgen samen met van de Spiegel en Bentinck van Rhoon. Spoedig na haar vrijlating stierf zij.

Als men bedenkt dat Etta's vele galante avonturen ook de nodige tijd opeisten, moet men het wel met Hardenberg eens zijn als hij Etta's energie prijst. Bovendien is het duidelijk, dat zij ook een avonturierster was. Hardenberg spreekt over Etta's „drang om haar tijd vooruit te ijlen” en noemt dit een oorzaak van haar tragisch einde. Haar politieke ideeën waren echter niet radicaal. Zij wilde immers enkele hervormingen in ons regeringsstelsel en vriendschap tussen de Franse republiek en de oude verenigde Nederlanden. Als feministe was zij haar tijd vooruit, maar zij kwam niet in de donjon van Woerden, omdat zij een begin wilde maken met de emancipatie van de vrouw. Zij was een intrigante en werkte voor ieder, die haar betalen wilde (moest dit ook wel gezien haar financiële positie). Dit vooral bracht haar in het gevang. Hardenbergs boek geeft ons een boeiend beeld van een bewogen leven en van een tijd, die vol was van belangrijke en ingewikkelde gebeurtenissen. Toch leest men dit boek vlot. Hardenberg heeft het boek ook voor de niet-vakman geschreven en besteedt de nodige aandacht aan gebeurtenissen, die een historicus bekend zijn. Het boek is daardoor ook een inleiding in deze tijd. Toch vraagt men zich af of o. a. de pogingen om in 1794 nog tot een Frans-Nederlandse vrede te komen zo uitvoerig besproken moesten worden. Dit leidt de aandacht af van de hoofdfiguur. Of wil de schrijver hiermee aantonen, dat Etta's bemiddelingsplannen toch niet zo vreemd waren?

Soms belooft de schrijver meer dan hij geeft. Het hoofdstuk „vriendin van Robespierre” wekt hoge verwachtingen. Wij worden echter niet verder ingelicht over deze vriendschap, wel over vele andere zaken o. a. over de Pruisische buitenlandse politiek.

Het boek brengt ons vele details o. a. over de Franse generaal de Maillebois, die onder Willem V hier nog een rol gespeeld heeft, en laat ons zien hoe diplomaten werkten en inlichtingen kregen. Bovendien kunnen wij de sfeer van die tijd proeven. Hardenberg doet dit op een manier die voor ieder begrijpelijk is. Leraar en leerlingen (van de hoogste klassen) kunnen dus profijt van dit boek trekken.

Tot slot nog dit. Waarom geen enkele noot in een uitgave, die werd mogelijk gemaakt door een subsidie van de Nederlandse Organisatie voor Zuiver-Wetenschappelijk Onderzoek?

Beyman

Sprekend verleden

Oude kranten bevatten een bijna onuitputtelijke voorraad gegevens, die vooral uit cultureel-historisch oogpunt belangwekkend zijn. Wie niet van historisch besef gespeend is, zal bij het zich verdiepen in deze oude krantenlectuur ontdekken, dat hij nu eens niet óver geschiedenis leest, maar geschiedenis zelf, dat de geschiedenis a.h.w. aan het woord is.

Uit de kranten sinds het belangrijke jaar 1795 bracht Dr. C. G. L. Apeldoorn het verleden van ons land op verrassende wijze tot leven, terwijl ook de grote gebeurtenissen om ons heen ruime aandacht krijgen.

Dr. C. G. L. Apeldoorn / Sprekend verleden / geb. f 5,90

Een onmisbaar hulpboek bij de behandeling van de Nederlandse geschiedenis sinds de Franse Revolutie.

---

een uitgave van
Van Goor Zonen Den Haag

---

in de boekhandel verkrijgbaar

Er zijn
nu reeds

zes

deeltjes van onze succesreeks

Kleio geknipt

beschikbaar

voor uw geschiedenisles.

Voor een dieper doorleven

en blijvender verwerken

van het historie-onderwijs

zijn deze bescheiden

maar briljante boekjes ideaal.

Stimuleert ook ú

reeds de aandacht

van uw leerlingen met

Kleio geknipt?

Dit zijn de enige 'hulpboekjes'

die het programma

niet verzwaren, maar verlichten

en aantrekkelijker maken.

Tot nu toe verschenen:

De oude beschavingen

De klassieke wereld

Middeleeuwen

De zestiende en zeventiende eeuw

De achttiende eeuw

De negentiende eeuw

Van Goor Zonen Den Haag